

Aleksandar Tišma
Napló 1942–2001
(Részletek)

1943. VII. 26.

Süllyedek. Egyedül Pest menthet meg. Most látom, hogy csak a nagyváros felel meg nekem. Ott, magányosan elvegyülve a sokaságban, mintha kihúznám magam, jellemvonásaim élesen, végletesen kifejezésre jutnak. Itt minden olyan kicsinyes, beszűkült. Meg kell harcolnom még a barátaimért is. Egyhangúság. Semmi kaland.

1943. VII. 31.

Most, amikor – úgy tűnik – kievickéltem Draga bűvköréből, elismeréssel könyvelhetem el magamnak, hogy őt azért mindig józanul tudtam megítélni. A legszörnyűbb szenvedések közepette is világosan láttam, milyen: hogy természetéből adódóan ravasz, naivan romlott, szűzies a maga szabadosságában. Mindig uralkodni tud magán, de nem az eszére, hanem az ösztönére támaszkodva.

Készülök Pestre. Még csak várom, hogy visszajöjjön a Mama – meg az egészség. S milyen nagyszerűen tudok alkalmazkodni, amihez muszáj, most már elfogott a mehetnék.

1943. VIII. 3.

Ma megírtam az első elbeszélésemet. Jónak tűnik. Ha megérem, akarom, és dolgozom is, a siker nem marad el. Ez most szilárd meggyőződése.

1943. VIII. 8.

Belefogtam a Dragáról szóló regény írásába. Márai „Az igazi”-jának mintájára, azaz önelemző monológban írom. Miért éppen így? Azért, mert nemigen tudok jelenetezni, márpedig, ha harmadik személyben írok, ügyetlenségem teljes kudarchoz vezetne. Emellett hinni szeretném, hogy választásomnak mélyebb oka is van. Természetem szerint ugyanis a végső-kig őszinteségre és a jelenségekben, viszonyokban való teljes elmélyedésre törekszem, ez pedig csakis napló vagy monológ alakjában lehetséges.

1943. XII. 7.

Tessék egy példa, micsoda önzés állhat a nacionalizmus háttérében: Miközben azon tűnődtem, milyen nyelven fogok írni, ami nekem egyet jelent a nemzeti hovatartozással, úgyszólván közömbösen viseltettem a szerb, illetve a jugoszláv állam feltámadása iránt. Amióta azonban eldöntöttem (igaz, nem túlságosan szilárdan), hogy szerb író leszek, gondba

ejt a szerbség sorsa – szeretném, ha a nemzet, amelynek elsősorban írok, minél erősebb és jelentősebb lenne.

*

Egy érdekes kérdés, melyet egyelőre nem tudok általánosítani: hogyan viszonylanak egymáshoz a vágyak meg az alkotás? Esetemben, úgy látszik, a vágyak távolmaradása alkotásra serkent. Csakhogy én elsősorban a gondolat embere vagyok, nekem pedig olybá tűnik, hogy ez alighanem másképp van a kifejezetten művészeimbeknél.

*

Én mindenekelőtt a tagadás embere vagyok. Jaj nekem egy pozitív vagy ilyen törekvésű társadalomban, de még egy olyanban is, amely azt hiszi magáról, hogy pozitív, vagy hogy ilyen akar lenni.

1943. XII. 10.

Huxley-val vagyunk rokonlelkek, könnyen elindulhatnék az útján. Gyanítom azonban, hogy ő éppen ott torpant meg, ahol a művész elkezd. A „Point counter Point”-ben az életből vett alakok révén bár, mégis mintha az allegória eszközeivel írná le az írónak az alkotómunkát megelőző perlekedését önmagával. A vita nem dőlt el. Az írónak csupán az sikerült, hogy művészi formába öntse ezt a küzdelmet, amely semmire sem vezetett.

1951. VIII. 8.

Gy. írt, levele tele van szemrehányással, hogy – merő hanyagságból – nem fogadom el hallgatólagos hívását, hogy Nyugatra szökjek. Azzal vádol, hogy taktizáltam a szívével, hogy utána szögge akasszam, mint egy dísz. A válaszom:

„Pár órával ezelőtt kaptam meg vádló leveledet. Telitalálatként ért – nem tudom, ráolvasott-e valaha valaki így egy férfira. De azt sem tudom, lehetett-e még valakire igazságtalanul ilyen vádat mérni, mint énám. Első naptól kezdve, mikor emberrel valamilyen viszonyba kerültem (kezdve még talán szüleimtől) ösztönszerűen irtóztam attól, hogy akármelyik lelket rabommá tegyem. Ez az irtózásom már valóságos betegséggé fejlődött. Nagyrészt ezért voltam rideg azokhoz, akik szerettek. Sokszor, például, amikor legbensőbben szerettem anyámat, és megláttam szemeiben azt a bizonyos belém olvadó örömet, mintha jéghideg zuhany hullott volna szeretetemre, s őszinte gyűlöletet éreztem iránta, de magam iránt is, aki egy lelket magamhoz láncolok. Hányszor rugdostalak téged csak azért, mert éreztem, mennyire eszközöm vagy – ez jobban elkeserített, mint akármilyen más. Mindez persze önzésből eredt, de mindegy – így volt. És most éppen engem ér az a vád, hogy »megcafrangoltalak, aztán összetoltalak, aztán megpörgettelek stb.« én, aki szenvedélyesen vágy-

tam arra, hogy csak mint férfit, mint szép percet szeress, én, aki azért menekültem tőled a legocsmányabb kurvákhoz, hogy megszabaduljak attól a kintől, hogy uralkodva szeretkezem, és nem tudom a köztünk levő viszonyt megtisztítani imádatodtól. De így kell nekem. Ha annyira félttem zsarnok mivoltomtól, bizonyára joggal történt – zsarnok is vagyok. Ha annyira szégyelltem a feletted való uralkodásom, bizonyára tudtam legbensőbb énemmel, hogy önzésem erre az uralkodásra vágyik. És jól titkolt taktikával biztosan azon dolgoztam, hogy magamhoz láncoljalak, ugyanakkor, amikor elkeseredetten védekeztem lélekfelkínáló szolgálataid ellen. Így hát vádad valóban ott ért, ahol leggyengébb vagyok, ahol legjobban fáj. Hogy énmiattam valaki szenvedjen, számomra tűrhetetlen. Hogy pedig téged akarva-akaratlan szenvedtettelek, az meg már egyenesen rémes és fojtogató gondolat. Sajnos, úgy látszik, a valóságon alapul. Hiába védekeztem, az ember védtelen, amíg él, minden lépésével akaratlanul is gázol, öl. Ez kétségbeejtően igaz. Úgyszólván ez az élet: ölsz, amíg meg nem ölnék. Hogy pont te vagy az áldozatom, ennyi éven át, ez az én súlyos büntetésem. Megérdemeltem, de – fáj, Gy. Fizetek azért, mert nem voltam elég szigorú annakidején, amikor – magamra maradván a világban – újból levelet kaptam tőled. Ha elveim szerint cselekedtem volna, azt írtam volna neked: »Többé nem szeretkezhetünk – Isten veled, nincs semmi okunk, hogy továbbra is egymáshoz legyünk kötve, egy nagy illúzió szolgálatában«. Ezt azonban nem tettem meg. Mert, egyebek mellett, bizonyára jólesett, hogy van itt egy hozzám láncolt teremtettség, akitől időről időre hűs kristály könnycseppek érkeznek. Most látom, ez így volt, dacára, hogy nem így akartam. Most megkaptam érte a pofont.

De te is olyan pofont kaptál, amilyent megérdemeltél. Miért nem hagytál békében? Láttad, hogy önző vagyok, keserű, elkényeztetett, semmirevaló. Meg akartál váltani!!! Ó, női balgaság, a megváltás! Makacs voltál. Én eltaszítottalak magamtól tétlen keserűségembe süllyedve, te mindig újból eljöttél, megváltó tiszta szemekkel. A testeddel csábítottál megváltásra, a barátságoddal, mert mind a kettőre szükségem volt: vágyódó voltam és magános. Most pedig egyszerre ráeszmélsz arra, hogy játszottam veled, hogy te az én áldozatom vagy! És igazad van.

Mindez nagyon szomorú ellenképe a te szép elméletednek az élet magasztos célszerűségéről. Eszközei vagyunk barbár természetünknek, uralkodásvágyunknak, és amikor legtisztábban vélünk szeretni, lelket rabolunk vagy a lelkünket rabolják – vagy mindkettő egyszerre történik.

Most benne ülünk nyakig. És te még azt kiáltod kétségbeesetten, hogy mindezt nem írnád, ha nem tudnád, hogy szeretlek. Hát még most sem látod, miből áll ez a szeretet?! Én persze szeretlek annyira, hogy kívánom a boldogságodat: »Milyen boldog ez a Gy. Mégpedig én általam. Nagy vagyok és Eichner«. És melengetne a boldogságod, míg meg nem unnám megint, keserűen: »Nézd, milyen boldog. Én általam. És én? Mi lesz az én

boldogsággal?« Akkor megint kínoználak egy kicsit, s így tovább és így tovább.

Ezt csináltam veled, ha már választ akarsz leveledben feltett kérdésre. És hiába dühöngsz és szitkozódol és sírsz – az élet uralkodik felettünk. A baj az, hogy te egy szörnyű, optimizmussal telített bomba vagy, kemény és szűz, és nem tudsz feloldódni. Mi az én tennivalóm szerinted? Belemenni a játékba, kiforszírozni egy olyan szerelmet, ami nem létezik? És most mit csináljak? Mit csinálhatok? Sírjak, mert összetörtem egy szívet, és képtelen vagyok összeforrasztani és továbbadni a forgalomnak? Nagyon elszomorítottál, de jól tetted. Megérdemeltem. Kezdtem már tetszelegni »jóságomban« (egy melankóliaroham után, gyáván és halálfélőn, elhatároztam, hogy jó leszek).

Most még csak az hiányozna, hogy meghassalak ezzel a levéllel, és kezdődjön minden előlről.

Próbálj valami okosat kitalálni. Küldd ide Michalt, hogy esetleg kivi-gyen hozzád, vagy gyere te magad. Vagy felejts el mindent. Én semmire sem vagyok képes.”

1954. VII. 12.

Hogy valamely élmény és művészi megjelenítésének kiterjedése mennyire az emberi találkozóhelyek látogatottságának és sokféleségének, rétegezethezességének és szokatlanságának függvénye, az tegnap, Paragovóról visszajövet világosodott meg előttem. A csónak a Lalához címzett kocsmá előtt ért partot az újvidéki oldalon. Micsoda érzékcsiklandó kép! A hárfás – ezúttal citerán – a Lavotta szerelmét játssza, az asztaloknál, a seregnyi új, esetleg ide várt arccal érkező csónak felé fordulva emberek ülnek és iszogatnak, az épület ajtajában pedig, egyik kezével a félfához támaszkodva természetes ifiasszony áll, aki a cseléd és a becsali lány kettős szerepét tölti be Lalánál. Vérbő férfiakból vagy hamar és könnyen bepityókázó legénykékből álló, kisebb, egyébként tartózkodóbb társaság is akadt itt, néhány párocska meg család a közeli Telepről. Amikor pedig leléptem a csónak orráról, két szőke, urinősen öltözött, tiszta és üde lányt pillantottam meg – akár testvérek is lehettek –, amint valamiféle idegen, érdektelen emberekkel libasorban vonulva, eltűnnek a bokrok között. Az egyik lány éppen félrefordult, s én egy pillanatig láthattam a profilját: a finom, fitos, tiszta arcocskát, a kék szemét, egy szemvillanásnyi időre pedig a meztelen vállát is a fehér ing alatt.

Újvidék, 1955. VII. 23.

A nyaralás utolsó előtti napján, Rosztovban (ahová a Papa halála után felgyülemllett gondok elől menekültünk), tökéletesen megvilágosodott előttem mostani életem egyik aspektusa. Kifejtettem Sa.-nak.

Mindeddig abban az illúzióban ringattam magam, hogy mivel nem tartozom sehová, felelősséggel sem tartozom senkinek. Egy Gavra Tiš-

ma nevezetű szerb ember, foglalkozása szerint kereskedő stb., fia voltam, akinek nézeteit és szokásait nem vallottam magaménak is, hanem inkább bojkottáltam őket az írott fikció nemzetközi világába menekülve, ahonnan lefitymáljuk a hazai szokásokat. Társadalmi helyzetemet tekintve valakinek a fia voltam csupán, tehát már eleve hagyományellenes felforgató, lázadó. Akár az életemmel is játszhattam volna, ezt-azt – legalább képzeletben – kockáztathattam volna, a börtönt, például, vagy a szökést a határon át. Mely csávából azután a háttér, azaz a család, azaz apám rántana ki, vagy nyújtana vigaszt, vagy szolgálna abban végső menedékül.

Most más a helyzet: most én vagyok soron. Amit teszek, magamnak teszem, magamnak, aki egy család feje vagyok. A környezetemmel és a társadalommal szemben elfoglalt álláspontom többé nem pusztán lázadás, nem is reakció, hanem határozott, végleges viszonyulás, definitív választás, a sors vállalása. Többé semmi sem tart csak úgy, ideig-óráig. Hanem felelősségteljes és végleges minden. Elhagyni az országot, például, többé nem csupán olyasféle lépés, ami miatt pityeregne valaki, hanem itt a családfenntartó, a fő támasz tagadná meg kötelességét. Előttem, végső soron, egyszer s mindenkorra lezárultak a sorompók, felelőtlenül, délibábot kergetve immár sehová sem mehetek. Ezt nevezem én legalizációnak.

Amely pedig négy évvel ezelőtt, 1951 szeptemberében, Abbáziában kezdődött, amikor Gy. magával akart csálni Franciaországba, s amikor én, meg sem kérdezve közelebbről, hogy is képzeletben azt a szökést, szökésemet, a határon át, ösztönszerűen elutasítottam az ajánlatot. Tudat alatt már a „birtokbavétel”-re készültem Sa.-val, amihez hozzáértendő volt, hogy majd írni fogok ezen a bizonyos nyelven. Később meg, ennek a tudat alatti (mindenesetre alapvető) döntésnek mintegy a bizonyosságaképpen: a Gy.-vel való beszélgetések során egyszerűen elképzelhetetlen lett számomra, hogy vele menjek, s talán főleg ez tartott vissza attól is, hogy – mint nővel – újra felvegyem a kapcsolatot. Jött a nősülés, a gyerek, álláshoz jutottam, végleges foglalkozást választottam, először életemben anélkül, hogy mindezen változtatni akartam volna. Lemondás volt ez az ábrándokról, Rióról, a nemzetköziségről, az átmenetiségről, a vándoréletről. Ez a lemondásról szóló döntés most dűlőre jut, s a gondok, kötelezettségek súlyos béklyóinak szorításában véglegesül. (A Mamát, mint velem összeférhetetlen teremtetést, azzal, hogy a lelkizéseivel való bajlódást másnak, a Papának vagy Anyónak engedem át, többé nem taszíthatom el magamtól; ha eltaszítom, az életből taszítom ki, az életből, amely most körülöttem, a család megtartó tengelye körül forog.)

Afféle filiszter lehetek csupán, azaz, hogy beletörődjem a megváltoztathatatlanba, és átvegyem az éltető és temetkeztető szerepét, amíg azt át nem vállalja tőlem a fiam. Vagy pedig füttyülök az egészre, s folytatom a felelőtlen fellejárást, ami azonban valóságos büntett lenne most már,

meg hát képtelenség is, mert ösztönöm mást sugall: azt, hogy rendezzem és legjobb belátásom szerint irányítsam dolgaimat.

Sa.-val egyetértettünk, hogy illetően helyzetem lehetetlenné teszi azt a munkát, melynek szenteltem magam, s hogy az egyetlen kiút az volna, ha szabályos hatósági engedéllyel külföldre távozhatnék, amire nézve pillanatnyilag van is némi kilátás, mármint hogy egy esztendő esetleg Kanadában tölthetnék.

A beszélgetést követő második éjszaka olyasmit álmodtam, ami ismétlen rádöbentett, mennyire rozoga lábakon áll ez az én legalizáltságom. Ha jól emlékszem, Saffer Pál jelent meg álmomban. Ő és még egy magyar író bizonyos zsidó származású magyar írókról beszéltek ócsárolva, hogy á, azok nem is magyarok, és semmi közük az igazi magyar irodalomhoz. Szörnyen találva éreztem magam – most, utólag, olybá tűnik, hogy álmomban magyar író voltam, és – természetesen – már zsidó is. Ezt a beszélgetést (azért-e, vajon, mert felpanaszoltam az elsőt?) egy másik követte, ezúttal szerb írók között. Amellett az elv mellett, hogy az író ahhoz az irodalomhoz tartozik, melynek nyelvén ír, Boško érvelt, én azonban keserűen állapítottam meg, mennyire keveset tud ő erről, s – ó, borzalom – azoknak adtam igazat, akik egyszerűen lefricskáztak egy egész életre szóló működési területemről. Ezen az epermérgezéses, lidércnyomásos éjszakán megélt rémálomban beláttam, hogy e választott, idegen környezetben betöltött élethivatásom mennyire fiktív, igazában megalapozatlan és hiábavaló.

Most már akkor otthon vagyok: gépiesen, muszájból, vállalom a gondokat és kötelezettségeket: látogatom a Mamát a kórházban, írok Stan-ko bácsinak, hogy hathetes megemlékezést szolgáltatunk a Papának, legorombítom Sa.-t, bejárónőt veszek fel, ebben a percben pedig éppen a hitvesi ágyba készülődöm. Kettős életem legalizált fele újra beindult – méghozzá olyan erőteljesen, hogy ama rosztovi gondolatsort csupán reprodukálni tudtam, ellenben hogy átérezzem egész borzalmát és megsemmisítő erejét, azt már nem. Úgy látszik, vigasztalódom, hogy ez az én kettős életem – a kényszerűség és az ábrándvilág – a létformám, ennek leírása pedig maga az irodalmi mű, melyre predesztinálva vagyok, s amire – ilyen mértékben és így – egyedül én vagyok képes.

Újvidék, 1956. IX. 2.

Újvidék provincializmusának jelenetei a tengerről jövet. Már Stara Pazovánál egy másik zóna kezdődik: erre már nem jár gyorsvonat, órákig kell várni a csatlakozásra, légyrajok és klozetszag, óriási tömeg, amivel az utasszállítás kapacitása képtelen megbirkózni. A restiben kivénhedt pincér szolgál fel, aki már réges-rég megérdemelte a nyugdíját. Hőség, a vízcsap pedig nem működik. Az emberek, bőröndjeikkel, a vágányok között ácsorognak, várják a vonatot, amely ok nélkül késik. Akad egy po-jáca, egyedül ő hoz némi pezsgést, elevenséget: jól megtermett fickó lako-

dalmas törülközővel a derekán meg a vállán, ugyanilyenbe bugyolálta be fiacskáját, aki sírósan rángatja el a kezét szégyenletében. A lakodalmas atyafi nagy léptekkel közelít, s elvegyül a várakozó tömegben, majd borízű hangon bődül bele a morajba nótájával, mely úgy valahogy kezdődik, hogy „Asszony, te, hallod, adj három forintot!...”

Újvidéken porlepte, álmos vasárnapi tespedtség. A városközpontban, vasalt fehér ingben, kiborotválkozva, hullamerev arccal emberek ténferregnek ebéd előtti unaloműzésésképpen; egyikük szürke pulóvert húzott az ing fölé vasárnapi ünneplő gyanánt. Valamiféle klimaxos lankadság árad el mindenben. Délután a fényképészműhely előtt magyar lagzi: fényképezkedni jöttek, fiákereken; ráérő emberek gyűlnek köréjük, a sokadalom két végén kötényes asszonyok bámészkodnak. Mindez órák hosszat tart. A temetőnél széledezik a gyásznép. Egy bácsika, miközben a villamosra vár, az elhunyt felől érdeklődik egy kövér asszonyságtól: „Micsoda?! Megölték?” Ő pedig, azon frissiben, épp csak kifordult a temetőből: „Á, dehog. Részeges volt, oszt olyan injekciókat kapott, ami után nem szabad inni. Csak hát ivott, oszt belehalt.” Amott meg a nővére tépi a haját, és ordibál: „Megölték!” – A postán csigalassúsággal halad a sor, az egy szál magában dolgozó, ügyeletes tisztviselő, önuralmát veszítve tudatlanságában, fél órát is elbíbelődik egy-egy küldeménynel. Nem tudja, mennyi az illeték egy külföldre szóló távirat után, megkérdezi hát, nem várhatna az ügy holnapig? Eközben a fő utcán már megjelentek az első sétálók: házaspárok, akik ebéd után már szunyókáltak egy sort, pohos hivatalnokok kebles asszonyaikkal, az unalom fintorával arcukon. Előttük egy raj gyerek. Egyedül a facér asztfaltbetyárok élnek itt valamelyest, ők azután betérnek spriccerezni, s estig valószínűleg eláznak.

1957. II. 24.

Az emigráció gondolata új nézőpontból foglalkoztat. Én gyermekkorom óta cipelem a szégyen terhét (a faji különbség miatt, apám bizonytalan helyzete miatt, anyám hűtlenkedései miatt), úgyhogy alapvető törekvésemmé vált: elutazni, eltűnni a messzeség névtelenségében. Ezzel párhuzamosan jelentkezett a másik vágyálom, mármint hogy írói hírnévre tegyek szert, mely aztán némileg tompította, visszafojtotta az előbbit, s önmagam szemében feloldozott velem született, kóros gyávaságom bűne alól arra való hivatkozással, hogy „megóvjam magam a mű számára”. Most, amikor tehetségemről lassacskán kiderül, hogy önelemzésben szerzett rutinnal párosul, igen viszonylagos alkotókészség, feleslegessé válik az állványzat, melynek – állítólag – az volt a rendeltetése, hogy alátámaszsa a munkának ezt az építményét: hogy legalizáljon itt újvidéki íróemberként, aki nő, egy gyermek atyja, lakhatási engedélye van, mindenféle irodalmi társulás tagja. Félni sincs mit, hogy az állványok leszerelése után veszélybe kerül az alkotómunka – hiszen úgymint értéktelennek látszik. Ak-

kor hát miért ne tartanék ki elsődleges törekvésem mellett? Főleg azért, minthogy másik talán nem is lesz hamarosan.

Stara Pazova, 1957. IX. 27.

Most megint benne vagyok nyakig – legérzékletesebben itt, Stara Pazován, a vidéki elsvárosodás határállomásán tudom megállapítani. Ami azt illeti, már Olaszországban érzett a bűze a vámtiszt beléptekor, aki képtelen volt kiejteni az egyik utas családnevét, s azzal mentegette magát, hogy „az egyetemen nem franciát tanult”; koplaló cigány kinézetű, polgári ruhás kollégájának meg annak az olasz munkásnak a képében, aki olyan sajtot evett, amitől az egész fülke lábszagú lett, de aki búcsúzáskor megállt, hogy – mint legközelebbi szomszédjával – kezét rázzon velem. Ez már nem az a tartózkodó nyugati világ volt, melyet az utolsó dijoni útitársunk személyesített meg, egy jócskán megtermett, kopasz úr, aki egykedvű, okos szemekkel pásztázott a fülkében összesereglett balkáni népségen.

Azután megjelent a mi vámosunk, aki nem tudta rendesen kitépni a tömbből az úrlapokat, ezért azok összeszakadoztak; a másik, akinek továbbadta a papírt, az anyját emlegette egy görögnek, merthogy nem elég gyorsan nyújtotta oda az útlevelet; kiderült, hogy a kupében ülő két amerikai hölgynek le kell szállnia és visszatérnie Triesztbe, hogy vízumot szerezzenek, amit Jugoszlávia tőlük kivételesen megkövetel. Egy időős bácsi, aki addig úgyszólván észrevétlen maradt, most csak úgy szórta a francia bölcselmeket hazai fordításban: „Minden lesz, csak mi nem leszünk”, „Az élet álm”, meg csupa ilyeneket. Egy becskerek-i szalajtós mókamester lépett be: tengerészsapkával a tar fején Van de Velde Tökéletes házasságáról szavalt, melynek – ugyebár – minden megállapítása pontos, „noha kétszáz esztendővel ezelőtt írták”, és amúgy mellékesen a párizsi prostikról faggatott. Gátlátalan kitorése a keleties megszállottságnak.

Kezdetben belefájdult a fejem, aztán valahogy hozzáedződtem a helyzethez, sőt, mi több, rokonszenves vonásokat fedeztem fel egy másik útitársban, egy árumintavásárból hazafelé tartó, csupahaj kereskedelmi utazóban, aki ámbár a román népcsoporthoz sorolta a görögöket is, mégis némi igényességről, elvárásról tett bizonyosságot utazásunk körülményeit, a vonat késését és egyebeket illetően. Na, gondoltam, olyan vagyok, mint egy felfedező, aki éppen visszatér a bennszülöttek közé. Aki természete szerint a civilizációhoz kötődik ugyan, munkája azonban a vadonba szólítja. Azzal a különbséggel, természetesen, hogy magam is egy bennszülött törzs sarja vagyok, melynek lustasága jószerével meg is felel nekem. – Az imént a pincér tévesen tájékoztatta az egyik utast a vonatindulás idejéről; amikor az illető elpanaszolta az esetet, csak annyit mondtam neki, hogy máskor illetékesebb helyen értesüljön, majd mindjárt eszembe ötlött, miért olvastam olyan bizalmatlanul a nyomtatott hirdetményeket a svájci állomásokon. Minden balkáni így viselkedne.

1958. XII. 19.

Az érett kor ereje. Kettős életet valósítottam meg: legalizáltságomat (még hozzá az íróit) és Riót – újvidéki viszonylatban. Sikert sikerre halmozok: a „Gavanski Jelená”-t elfogadta mind az újvidéki színház, mind a belgrádi rádió; egyik elbeszélésemből, az „Apám utolsó lakása”-ból egy nap alatt hangjátékot gyúrtam. A sebek lassan begyógyulnak – az idő észrevétlenül, azaz melankólia és büntudat nélkül múlik. Ebben azonban, az erő eleddig ismeretlen, gyönyörű érzésén kívül, veszélyek is lappanganak. Óvatosságom arra int, ne bízzam el magam túlságosan: az érett kor bődulatának csalódás lehet a vége életünk alkonyán. Na, és hol a mű? Vajon ilyenképpen kell-e bevárni, cafatokban, ahelyett, hogy egyszem, hús-vér gyermekünk lenne? Tisma Sándor azonban, ahogyan Ilija nevezett el (az igazi énem, akihez ez a háborús névváltozat, amit ő maga sohasem fogott fel, annyira jól illett), ez a Tisma Sándor tehát figyelmeztet: óvakodj az ámitástól, nemcsak azért, mert megcsalatkozol, hanem mert elterel alapérzésedtől, a lelőhelytől, a telértől.

1959. II. 23.

A legerősebb jellem- és sorsformáló élményeket gyermekkorunkban éljük meg; valamennyi igazán emlékezetes ismeretségem egy magyar zsidó környezethez fűződik. Hogy azonban ábrázoljam is őket, nemigen megy, mert túlságosan fájón gyökereznek sokféle elfajzottságomban, s mert idegenek attól a nyelvtől és mentalitástól, amelyen illetve amelynek írni szándékozom.

1959. II. 24.

Vasićnak a Két hónap a jugoszláviai Szibériában című riportkönyvét olvasom a számtalan albán lázadás egyikének idejéből, a mi örökös primitivizmusunk, vérszomjunk, elemi fiziológiai szívóosságunk képeivel. Itteni viszonylatban bármelyik szépirodalmi sikerkönyvnél jelentősebb mű. De annyira nyomasztó, kínos.

1959. VI. 4.

Egyvégtében olvasom Déry Nikijét és a „Les mauvais coups”-t Vaillandtól. Az első: gyengébb műve egy, a közszereplés béklyóiban vergődő írónak (Dérynek, akit kilenc évre ítélték, és most is börtönben ül), a másik pedig egy százszázalékos művész briliáns műve. S értékeinél fogva Déry mennyivel nagyobb mégis! Nagyobb már témájánál fogva is, mert noha egy kutya sorsával foglalkozik, napjaink valós vészhelyzeteit írja le, ártatlan emberek letartóztatását és fogva tartását, politikai háttérű megaláztatását, az ember elembertelenedését egy zsarnoki korban. Ezzel szemben Vailland egy hitében megingott környezet rothadtságát ábrázolja. Ő megállapít, világosan, mesterien, Déry viszont – egy kissé naivan – együtt érez. Azonban ennek a részvétnek egy cseppje többet ér a vaillandi luciditás egész tengerénél.

Szerintem kétféle író van: a mániákus és a humanista. A mániákus fajta csupán egyetlenegy sérelmet szeretne világgá kürtölni: a maga nagy bánatát, utána több-kevesebb sikerrel azt variálja gyógyírt keresve rá. A humanistát mélyebb sérelem sarkallja: olyan, amelyik társadalmi vagy kozmikus igazságtalanságból ered. A maguk naivságában, mert nagyralátóbbak és talán hasztalanabbak is, ők nyomnak többet az igaz értékek mérlegén. Közülük kerülnek ki a nagy epikusok. Az előbbieket pedig, nos, ők az úgynevezett moralisták. A moralizálás a gyengébbek szükséglete, azoké, akik magukat sem tudják elviselni, hát még másokat. A költők egyszersmind alatta és fölötte állnak egyiknek is, másiknak is: ők nem gyógyítgatják sebeiket, ők fürdenek bennük.

1959. VI. 15.

Tegnap írószakosztályi gyűlés Zentán. Amikor fölláztam a belgrádi vendégek jelenléte miatt, azt olyan leplezetlenül epésen tettem, amilyent a kisebrendűségi érzés ébreszt az emberben; amikor a magam kirohanásait leplezgettem, akkor meg otromba voltam. Ők azonban (Đ. Radović, St. Jakovljević, Brašanac, Vukosavljević, vagyis mindannyian az egyetlen Raičković kivételével) valóban rémesek voltak, s ez valamelyest mentheti türelmetlenségemet. Rémesek voltak a magyarok is a maguk édeskés-lelkesedő leereszkedésével a néphez. Az efféle helyzetekben az egyetlen, aki úgy tud viselkedni, ahogy kell, az Mladen. Tőle kérdeztem meg, „hogyan viselt el harminc esztendőt a vajdasági irodalmi életben”. „Úgy, hogy egyedül voltam” – válaszolta. – „Olyképpen, hogy mindig magányra vágytam, magányra, a szobámban. Hogy nem akartam semmiféle kapcsolatban lenni ezzel a belgrádi társasággal. Hogy nem érdekelt semmiféle Zenta.” – „De hát ugyanígy Újvidék sem érdekelte magát” – jegyeztem meg. – „Igazában semmi sem mindabból, amiben élt.” Mladen bólintott, s beszélgetésünk ezzel véget is ért. Elmulasztottam ráolvasni, hogy valójában egyáltalán nem érdekelte és nem is érdekli a XVIII-XIX. század irodalmi élete sem, amelyet pedig tanulmányoz, s amely annyi temperamentummal színesíti esszéit. Hogy ez a világ csupán ürügyül szolgál neki ahhoz, hogy dolgozhasson, élhessen; viszont a való életre abban a világban is éppoly képtelen lett volna, mint amennyire életképtelen ebben a maiban. Mert noha azt a kort a felvirágzás korának tudjuk, az élet itt, valószínűleg, akkor is ugyanilyen vidékies sýnylódás volt, mondjuk, egy Bécshez vagy Pesthez képest.

1960. X. 1.

Márai: „Der grosse Schriftsteller, der wahre Schriftsteller setzt immer die ganze Literatur fort, er setzt etwas fort von den Veden bis zu unseren Tagen. Der nur-gute-Schriftsteller in einer eigenen Manier: er sagt innerhalb ihrer Möglichkeiten etwas zeitgemässes.” („Geist im Exil”)

Az olyan vágású emberekhez, mint Major, tántoríthatatlan akaraterük miatt vonzódok. Major, amikor huszonöt éves korában, politikai feladatot teljesítve, átvette a Híd szerkesztését, elhatározta, hogy az írásnak szenteli magát, és öt év alatt a legjobb lett vajdasági magyar viszonylatban.

Másfelől, az ilyen emberek (mint Major, mint Ilija) miért vonzódnak hozzám? Valószínűleg az én lagymatag megfontoltságom miatt. Vagy kompakt egyféleségem miatt, mivel őbelőlük viszont bármi lehet: Ilijából tanár és technikus és zenész és ideológus; Majorból ideológus, földmérő és író – vagy akár egyik sem. Nekik csak akarni kell, az útirány mellékes. Efféle ember Milankov is; valószínű, hogy többé-kevésbé ilyen fából van faragva minden prózaíró, azaz nem költő. Ezek az írásban találták meg akaratuk érvényesítésének útját. Mirko Simić biológus-kutató pedig egyszer megvallotta nekem: „Világéletemben mindig alkotni szerettem volna valamit, csak hát egyetlen művészethez sincs tehetségem. Ezért adtam a fejem kutatómunkára, hiszen az is egy fajta alkotás, építés.” Minthogy azonban Mirko tudatosan tért le az útról, a tántoríthatatlanságon, bizony, csorba esett. Megkedvelte a kellemes társaságot meg a pénzt.

Zenta, 1961. III. 17.

Major, akivel együtt vagyunk a táborozáson, ismételten a vajdasági azonosságtudatról szóló elképzelésével nyösztet. Hiába hajtogatom, hogy ez engem mélységesen nem érdekel – megvádol, hogy merő kényelemszeretetből helyezkedem ilyen álláspontra. Végül előrukkol a nagy aduval: hogy vajdaságtudatra azért van szükség, hogy az itteni magyarság nacionalista hangulatú része más irányt vegyen, igen ám, de ehhez az kellene, hogy a szerbek is belesegítsenek és hasonló áldozatot hozzanak. Ám nem teszik, s éppen ez az, ami őt idegesíti. Az eszmecsere további részében sikerül rávilágítanom, hogy a vajdasági szerbek ilyen értelmű átállása szükségtelen, sőt maradi lenne, mert nacionalizmusba torkollna, mivel a Vajdaság, az ő szemükben, a nemzeti betokosodás jelképe, másrészt a vajdaságtudat hiánya őket nem édesgeti a határon túlra, az irredentizmusba, mint a magyarokat. Közben azért lehangolódom: egyszerre megvilágosodik előttem, hol vagyok. Egy elmaradott agrárvidéken, ahol dúl a harc a kölcsönös kiirtás ellenében, amely egyszer újból elkövetkezik. Egy felfogásaiban szűklátó körű vidéken vagyok, ahol nincs kozmopolita értelmiség, reménytelenül egyedül. Nem csoda, hogy idegenkedem mindenféle egyesületesditől; túlságosan gyengének érzem magam ahhoz, hogy elviseljem a reáliákat, amelyek szüntelenül emlékeztetnek rá, hol élek.

Újvidék, 1961. IV. 2.

A zentai ügyek beépíthetők a Városunk legszebb lánya című elbeszélésbe. Major meg én lehetnénk a szemlélődő idegenek (ő – esetleg – mint aki még érdekelt is a lánynál). Helyszínek: a fürdő, az irodalom- és művészetbarátok klubja, a Royal Szálló, Tripolszkyék lakása, a Hajduk kocsi-

ma, a cukrászda. Szereplők: Tripolszky, amint ördögőr sportöltözékben, jócskán rövidre szabott nadrágban, amely még feltűnőbbé teszi kacsázó járását, megérkezik a fürdőbe, oldaltáskával a vállán, amiben, alkalmasint, a váltás fehéreneműt meg a törülközőjét hozza; szép, hervatag felesége; Vorgic, a klub elnöke; Vuković, aki Pósa Rózsa révén küldözgette a verseit Majornak, közlésre; a T. S. Eliot-képű pederaszta professzor; Benes, az ifjú festőművész; két diáklány, a képzőművészet-pártoló csoport tagjai; a műkedvelő asztalos, aki rendszerint a „Vita” tárgysorozati pontra fut be. A „legszebb lányt” több személy ötvözetéből kellene összehozni: Bizsu doktornőből (intelligenciája és hivatása szerint), Mártából (a külsője alapján) meg az ügyvédék lányából, aki bukik a Montenegróira (nyugtalansága miatt). Az ügyvédlány a klub társalapítója, s amikor irodalmi estet tartunk, felsóhajt: „Milyen jó volna csupán hallgatónak lenni, s nem házigazdának is!” Feszült viszony Tripolszky feleségével, esetleg a férjemuram némi közeledése miatt. Sőt, talán ez lehetne az elbeszélés vezérmotívuma: plátói szerelem a kultúrvezető Tripolszky iránt, akiben nem veszi észre a komikumot, mert egész lényét áthatja ez a szerelem. Vagy talán, mindig mint a legszebb, kézről kézre járjon, de úgy, hogy egyik szerelme se teljesedjék be egészen. Ennek az elképzelésnek megfelelne az a jelenet, amikor a prókátorlány megkéri Majort, üljön le vele addig, amíg a nagynénje (Verner felesége) nem távozik a klubból, majd pedig összehozza a nénikéjét a Montenegróinak a barátjával, utána úgy intézi, hogy a Montenegrói csatlakozzon a cimborájához, hogy a legvégén ő is csatlakozzék a Montenegróihoz. A történet vége az a Royal-beli jelenet lehetne, amikor a Montenegrói, már részegen, sértegeti Majort: „Az a csupakopasz állandóan fixíroz!” – Mindenképpen bele kellene foglalni a Tisza-parti sétánkat: Bizsu, Tripolszky a nejével, Major meg én. Bizsu vágyakozása Csóka után, „hej, csak egyszer ott alhatnék”, Tripolszky sajnálkozása, hogy nem hagyhatja el Zentát, mert megszokta a tágas lakást, mindannyiuk egybehangzó nehezményezése, hogy a silótorony közvetlenül a Tisza partján épült, s így rontja az összképet – amott meg egy élő lélekkel nem találkoztunk egész úton. Majd mindkét nő bejelentése, hogy na, holnap rohammunkára mennek a gyerekekkel a Népkertbe: „Megyünk összeszedni a hullákat, amiket a tél hagyott maga után.” Egy diáklányt emlegetnek, aki megkérdezte, ugyan mit csinált az a pár a Stevan Sremac-szobor mellett a parkban. – „Mért gombolták ki a kabátjukat?” Kiváncsán a halászcárdához, csúf épületmonstrum, zöldre meg pirosra pingált, két kis hétvégi házzal a szomszédságában. Fröccsök és halétel, amely azonban nem a legjobb féléből készült, állapítja meg Tripolszky, ért hozzá, hisz’ Zentán nőtt fel. Egyébként Tisza menti néprajzi motívumok gyűjtésével foglalkozik. Íme egy tréfás hasonlat a szépségről-csúnyaságról. Azt mondja a cigány: „Amikó megsületté, olyan ronda vótá, hogy az anyád két hétig a seggedet csókóta, mer nem tudta, hun a pofád.” Vagy a szegénységről, megint a cigány: „Amikó csecsszopó vótá, az anyád újságpapírba

pólyált, oszt kivagdosta belüle a nagybetűket, hogy ne törjék a feneked.” A szoknyavadász révész az asszonyokhoz, akik a kikötőben ülnek, és lesik, hogyan évődik majd velük: „Én vagyok a Tisza Pista. A feleségem a Pincér Terka. Hoci, nesze, ha van merszed.” Egy fénykép a csárda előtt a szájában rövid bottal apportírozó farkaskutyával. Mindezt egynéhány nap esemény-sorába sűrítve, a városszépére helyezett drámai hangsúllyal.

1961. XI. 12.

Megjártam Lengyelországot, Bécset, Pestet – csak azért, hogy még inkább ráébredjek, mennyire magános és mindentől elidegenedett vagyok. Én hazátlan zsidó vagyok, de egyúttal olyan ember is, aki híján van a gyors, zsidós alkalmazkodóképességnek és azzal a környezettel való azonosulásnak, melytől tegnapig még idegenkedett.

1961. XI. 23.

Méray–Aczél Tisztító viharát olvasom. Nem véletlen, hogy a – Rákosi, Farkas, Gerő, Révai alkotta – sztálinista „négyesfogat”, amely egy idegen, Moszkvából hozott kaptafát erőszakolt a magyarokra, melyet ők nem tudtak megemésztetni, csupa zsidókból állt. Nem véletlen, ámbár elképesztő, hogy éppen zsidók, máskülönben puha és félénk nép, műveltek ilyen kegyetlenkedéseket. Nekik nincs és nem is lehet érzékük a konkrétumokhoz egy nemzet életében, ha azt mégoly sajátjuknak érzik is. Nem érzik egy jelkép, egy dallam, egy díszítőelem, egy név jelentőségét. Akarva-akaratlan elvontabban döntenek azoknál, akiknek a nevében döntenek.

1961. XI. 26.

Lengyelországi, bécsi és budapesti utamról írok. Érdekes, hogy ebben a műfajban írt minden munkámmal – ez a harmadik ilyen – egyre közelebb kerülök az igazsághoz önmagamról. Az első útirajzban a látottakat írtam le, ha pedig len okoskodtam, akkor azt egy absztrakt első személy látószögéből tettem. A másodikban már megvallottam tehetetlen elvágyódásom, azt, hogy idegenbe, a nagyvilágba vágyom. Most a zsidóságról beszélek, mely a párizsi riportban az általános jelentésű „emigráció” címszó alatt szerepelt. Egyébként hát ilyen irányt vett az utam: mind közelebb vezet lényegemhez, az eredetihez.

1961. XII. 3.

Ahogyan útirajzom írása közben budapesti múltam témájához közeledem, mindinkább belátom, hogy egyedül akkor ábrázolhatom hitelesen, ha zsidó kapcsolataimat is feltárom, mert ezek említése nélkül írni pesti helyzetemről 1942–43–44-ben, az igazság meghamisítása volna. Ez a dilemma eddig nem vetődött fel ilyen éles alakban, minden bizonnyal azért nem, mert írásaimban még sohasem ütöttem meg ennyire személyes hangot. Elhallgatni, tehát, a teljes igazságot, vagy pedig vállalni a lelepleződé-

semmel járó szégyent, ami azután nacionalizmushoz, mi több, távlatilag, nemzeti miszticizmusoz vezet? Fájdalmasan, szánalmasan kitárulkozó, siránkozó kis zsidó legyek? Ez ellentmondana egész eddigi emberi tartásomnak, aminek a méltóságomhoz való görcsös ragaszkodás a lényege.

Egyébiránt nálam az úgy van, hogy az igazság – félzsidó mivoltom meg-szenvedettsége – nemcsak hogy el van fojtva mélyen, hanem a tartós visszafafojtottság révén annyira kihunyt, hogy már nem tudnám témává fejleszteni. Sőt, mindezért ma már azt sem tudom megítélni, hogy volna-e értelme, értéke, s egyáltalán szükség van-e rá. Bűvös kör: ha nincs szenvedés, téma sincs, másfelől viszont a szenvedés fojtotta meg a témát. Kibányászni valahonnan – talán jót tenne a személyiségnek, kérdés azonban, használna-e az írásnak. Vagy nem sodorna-e még inkább tévútra.

1963. IV. 28.

Déry Tibornak sikerült, hogy a Rákosi-korszak után írt elbeszéléseiből teljesen kilúgozza a szocrealizmust: ebben rejlik ezeknek a szövegeknek az értéke. Amikor azt mondom, szocrealizmus, nemcsak a fehér-fekete valóságábrázolást, nem is a hurráoptimizmust, a romantikát stb. értem. A szocrealizmus ott kezdődik, amikor valaki olybá veszi, hogy a rendszerváltással egy csapásra megváltozott az emberek közötti viszony is. Nemcsak kommunista írók esnek ebbe a tévhitbe, hanem nem kommunista és anti-kommunista szerzők is. Ha a kommunizmus pártján van, ha ellene, mindje igyekszik kihámozni és felmutatni e viszony újdonságait. Déry megszabadult ettől a rögeszmétől. Amidőn a kommunista Ancsa mérnököt jellemzi, csupán mellékesen magyarázza meg, hogy Ancsa miért lett kommunista, s később miért csalódott a kommunizmusban. Ancsa életének lényegét ugyanis a felesége meg elhunyt fia teszi, Niki kutyát is ideértve, – semmiképpen sem a kommunizmus vagy a kommunistaellenesség, még a börtön sem, ahová a kommunizmus juttatta. Ezért jó ez az elbeszélés.

A másik tévhit, amely szorosan összefügg az előzővel, a témát illeti. A szocrealizmus ugyanis megkísérli, hogy olyan új témákat „hódítson meg” az irodalom számára, mint amilyen az üzleti élet, a munka, a harc. Azt hiszem, Boškónak az Egy német katona naplójában áll valahol, hogy létezik egy meg nem élt idő, ilyen – például – a hadifogságban, a hadseregben eltöltött idő. Így igaz. Az az időszak, amit az ember kötelességteljesítés közben: katonai szolgálatban, (muzájából) háborúban, az irodában vagy gép mellett dolgozva tölt el – nem az ő intímen megélt ideje, híján van az élménynek és nincs köze az irodalomhoz. Csak amikor az ember azonosul a kötelességgel (ha a háború fő helyen álló, személyes élménye), a kötelességteljesítésből akkor lehet téma. Déry megértette: Ancsa a börtönéveket üresjáratnak érzi, ő ott folytatja az életet, ahol letartóztatása napján megszakadt, s mi ezt elhisszük.

1966. IX. 14.

Hat nap Kanizsán. Unalom, kisvárosi sivárság. „Hétköznapi” emberek sekélyessége, akik a „jelenlevő írók” számlájára vendégeskednek, s örülnek, hogy az íróknak is ez a legfontosabb – jól belakni a bográcspaprikásból. A végén két kellemes nap Mića Danojlićtyal meg Jasnával. Ez utóbbi izgalmas története Ivan B. iránt érzett, beteljesületlen szerelméről.

Újvidéken Pera Milosavljević vár, elolvasta a Szökevényeket, tetszik is neki, de hát csiszolásra szorul. Tegnap megpróbáltam dolgozni rajta – és ment. Elképeszt, mennyi a javítanivaló, mennyi rossz mondatot másoltam le, szó szerint és gépiesen, a kéziratból. Dolgozni kell a mondaton, ezt meg kell tanulnom.

1966. IX. 20.

Danojlić kanizsai humoros írása „felháborítja” az itteni kedélyeket. Díszülés Žarko Vasiljević emlékére: egyetlen verssor nélkül. Hogy ennek a vajdasági vidékiességnek a hínárjába vesszek, nem engedi elkülönülő természetem. De látom, mennyire egyedül vagyok.

Ranković bukása és az UDB meg a szerb nacionalizmus prepotenciájának elmarasztalása. Folytatódik a mítoszok lerombolása, a mítoszköze, amelyek annyi éven át keserítették életemet. Živojin ésszerű magyarázattal szolgál: a szerbség még nem nőtt fel odáig, hogy versenybe szálljon a civilizációs értékek meghódításáért, veszélyeztetettségében ezért az egyetlen rendelkezésére álló fegyverhez: az erőszakhoz folyamodott.

Többször is felébredek éjszaka, s egyazon álom foszlányaival viaskodom mindannyiszor. Háború van, az udvaron felhalmozott kacathegyek között rejtőzködöm, körülöttem őrjárat kutakodik. A jelenet egyetlen helyzetre sem emlékeztet emlékeim tárházából, ellenben pontosan meghatározza státusomat egy háborúban. Ráadásul, úgy tűnik, ezekben a napokban meg se fordult fejemben a háború.

1967. IX. 9.

Tegnap először fogott el a kétségbeesés a hazatérés gondolatára. A világnak micsoda zugába megyek is! Újvidékre! Két-három forgalmas utca, a mérleges bácsi, poros kirakatok, vége-hossza nincs eszmecsere a szerbség megmaradásáról. Emitt meg New York, egy város, ahol mindenki valami más, város, amely virul, s amely élén jár (akármilyen lesz is) a 21. századra tekintő fejlődésnek. Mivel azonban kénytelen vagyok mindent az irodalom szemszögéből nézni, tudom, hogy késő: itt többé nem lennék képes bármit is megírni. Ha 25 évvel korábban jöttem volna, akkor – talán. Vagy mégis? Az abszolút idegenség, a magány egy poémájára, az óvilág, a száz sebből vérző haza utáni nosztalgia költeményére azért még futná az erőből? Ikertestvére volna amannak a másiknak, melyet elvágyszakozva, Amerikába vágyszakozva, odahaza írok. Mindössze azzal a különbséggel,

hogy itt a nagyvilág olvasóközönségének egy világnyelven írnék. Én azonban mindinkább oda vélekedem, hogy mellékes, kinek írunk, mekkora közönségnek. Kifejezni magunkat, az a legfontosabb. Én pedig akként fejezem ki magam, hogy nem tartozom egészen sem ide, sem oda, hogy álmodozom, de álmaimat valóra nem váltom, hogy félek a magánytól és a haláltól, félek elenyészni hiábavalóan és nyomtalanul. Minderről elmondtam valamit a Barna hajú lányban – meglehet, soha többé nem is tudok majd hozzátenni semmit.

1970. XI. 12.

Tegnapelőtt a debreceni bölcsészkaron, hivatalos látogatáson a Magyar irodalom története szerzőinél. A négyszögletes és világos, hatalmas aulában, a galériákon egyetemista fiúk, lányok ülnek az íróasztaloknál, és szótlán olvasnak, jegyzetelnek. Érzem vérszegény elmélyedésüket bizonyos költők és tudósok régi szövegeiben, az elődökében, akik hajdanán maguk is ugyanígy töltekeztek ihlettel a forráson. Hozzáképelem, micsonda rideg s reménytelenül élettelen világ várja őket, mikor kilépnek a szellemnek ebből a fellegvárából, mely az athéni akadémia mintájára épült. Pénzgondok, politikai villongások, gyűlölködés, kicsinyeskedés, egy jól titkolt ösztönöktől aláásott, hallgatag élet. Tiszta fehérnemű, de amiből nincs elég a szekrényben. Érzésem szerint ez volna hát Közép-Európa. S hirtelen megvilágosodik előttem, hogy én is ennek a Közép-Európának az írója vagyok, hogy nem vagyok balkáni író. A balkáni ember teljesen más légkörben nő fel: hangoskodásban, veszekedésben, összetűzésekben, őt, a négy fal közül kilépve zűrzavar, rendetlenség, mindenféle támadás fogadja. Az én hőseimet nem, hanem ez a levegőtlen, fojtogató szűkösség.

Tegnap, Budapesten, a Külföldiek Kollégiuma szobájában, dr. Juhász, a Fórum szerkesztője beszélget egy fiatal íróval, a langyos, de (mert Cseh-szlovákia megszállását érinti) a magyarok szerint igen provokatív regény, a Joáb szerzőjével. A magyarországi egyetemi képzés magas színvonaláról folyik a szó. A hallgatók szociális összetétele azonban – jegyzi meg Juhász – Magyarországon is olyan kedvezőtlen, mint nálunk: a polgári családból származó, műveltebb környezetben nevelkedett fiatalok jobban helytállnak a felvételi vizsgán, ezért a munkás- és parasztyerek kizsorzódnak. Az író osztja ezt a véleményt. Kedvem volna megkérdezni, ugyan miben rejlik itt a hátrány? Vajon ugyanilyen kedvezőtlen az is, ha gyengébb fizikumú emberek testileg gyengébb gyermekei lemaradnak a sportversenyeken vagy a testi erőt igénylő munkában? Ez is gondba ejtő volna? S az ő gyerekeik, akik egyetemre járnak (Juhásznak a lánya éppen itt, Budapesten), vajon még csak rontanak az összetételen, vagy pedig paraszti származású gyerekeknek számítanak, hiszen az apáik, akik ma komfortos polgári lakásokban laknak és autójuk van, maguk is azok voltak? De hát hallgatók, mert a szobában velünk van a Fórum gépkocsivezetője is, esetleg megbánthatnám.

1971. VI. 8.

Egy boltból kilépő lány gondterhelt, elborult tekintettel keresi a fiúját, meg is találja a kirakat bemélyedésében, odafut hozzá, s miután egy szemvillanással meggyőződik róla, hogy senki sem figyel rájuk, a fiú nyakába csimpaszkodik. Anya és lánya, két fölcicomázott, elhízott, fűzőbe préselt nőszemély, megáll az ékszerész kirakata előtt, gyors megbeszélés, majd bemegy az üzletbe, hogy valamilyen brosst vagy karcsatot rendeljen. Idős, rákbeteg ember, a végét járja, magányos, koszos, valamiféle étellel a háta mögött. A két sarkvidéken olvad a jégpáncél az ember szolgálatába állított égéssel járó fölmelegedés következtében, emiatt aztán megemelkedik az óceánok szintje, és módosulnak a légköri viszonyok. Mindezek egyidejű történések, mondjuk, pont most, ma este nyolc órakor, s nekem, mivel értesültem róluk, módomban áll tudomásul venni, sőt, mivel író vagyok, feldolgozni, leírni őket. Azonban nem teszem. Hagyom, hogy a tények, jelenségek elsuhanjanak mellettem, a semmibe vesszenek, mert pillanatnyilag nincs szükségem rájuk. Merthogy nekem az írás: a szavak egymásba öltése arról, ami éppen eszembe jutott. Az írás épp olyan életemem lett, amilyen a táplálkozás, vagy a szex, vagy az úszás, a napozás. Az élet, a sikeres élet egyik feltétele, örömforrása. Igen ám, de én pontosan ezen az úton-módon szűnök meg író lenni. Mivel az egymásnak ellentmondó, különféle jelenségek, tények egyidejűségének éppen ez a megfigyelése, megértése teszi az írókat. S majd csak másodsorban azok rendszerezése. A rendezés munkája, ha nem táplálja szakadatlanul megfigyelés, valamint a megfigyelték miatti kín szenvedés, iparúzéssá válik. Hogy ne váljon azzá, hogy mindig a meglátás kerekedjen felül, úgy kell élni, hogy a tényeknek legyünk nyitottak, nem pedig az örömeknek, mint én teszem mostanság.

1971. VII. 15.

Ennek a naplónak önálló mű értéke lehetne, ha írása közben lemondtam volna irodalmi kísérleteimről. Mint mű, akkor szólna arról az „asz-kézisről”, melynek a tehetetlenség óráiban hirdetője voltam ugyan, de soha nem a követője is: akkor lenne a legalitásról való lemondás műve, az önmehtagadásé, aminek révén feloldozást nyerhetne, talán többszörösen is. Így, örökös kommentárjaként azoknak az erőfeszítéseknek, hogy valahogy mégis bevétessenek az irodalom sáncai, a napló, minden bizonnyal, a megteremtett irodalom függvényében lesz értékes és érdekes.

1973. I. 21.

Meghűléses állapotban ébredek éjszaka, s a halálra gondolva rádöbbenek, hogy a seholban, semmiért fogok meghalni, a semmiben fognak elhantolni – mert ez a föld nem a hazám, ez az irodalom nem az én irodalmam, sehol semmi nem az enyém.

Napközben pedig Sinkó drvari naplóját olvasom. Ő sem tartozott seholvá, zavartan rőtta útjait ezen a tájon, mint minden más tájékon is egyéb-

ként. Nem úgy, mint felesége, az orvosnő. Aki annyira határozott, annyira bátor egyéniség, hogy fölébe kerekedik a sehonnaiságnak. S amíg a napló Sinkótól származó része vontatott és nehézkes, a belőle áradó tehetetlenségérzet miatt gyakran komikus is, az a részlet, melyet az asszony ír bele a drvari partizánuralomról, tiszta és vérbő szöveg, kész regény vagy dráma. Elképesztő, mennyire az asszony az író, s nem a férje, mert ő az ember, nem pedig a férje. Meglehet, azért, mert megvetette a lábát azon a hivatásánál fogva meglelt talajon, mely az egész emberiséggel, vagy talán Európával közös annak humán szellemiségében, miközben Ervin megrekedt az absztrakciókban. Senki úgy – ilyen tárgyilagosan és ekkora bátorsággal – nem tudta leírni a föld egy darabkáján elszabadult őriületet, mint ez a Sinkó Mici nevezetű zsidó orvosnő.

1973. XI. 5.

Magyar cigányzene a rádióból. Félhomályba borult szűk kis szobák, ősz kopogtat az ablakon, rátarti, büszke férfi búslakodik a lány után, aki mindig is vágyálma volt inkább, semmint gyönyörűsége. Ezek a nóták, melyek valahogy kívülről, talán a horgosi rádióból érkező lopakodtak be gyerekkoromba, mégiscsak az első és sokáig az egyetlen ilyenfajta élmény voltak életemben. S az is bizonyos, hogy összhangban voltak a környezettel, melyben nevelkedtem, mert – lám – ma is az én igazi nótáimnak érzem őket, s hogy az irodalom, melyet művelek, talán ezeknek a daloknak a szikár, tartózkodó mélabújából kölcsönzött valamit mind alaphangjában, mind kivitelezésében, sőt tartalmi elemeit tekintve is.

Wroclaw, 1974. VI. 16.

A magyar elbeszélőirodalomból készült 1974-ik évi válogatást olvassom. Boldizsár Iván novellája a nácizmussal szembeni ellenállás véletlen hősről (aki dachból nem árulja be felesége szeretőjét, s ezért agyonverik) már szinte sértően hiteltelen. A magyarok, mint nemzet, egyszerűen semmit sem éltek át a náci uralom alatt, s az irodalom itt képtelen bármit is korrigálni, hacsak nem hazudik. Ők egyedül akkor szenvedtek el valamit – méghozzá maguktól a magyaroktól –, ha zsidók voltak, különben pedig csak a nácizmus után, az oroszoktól, ez viszont nem lehet irodalmi téma náluk. Teljességgel képtelen helyzet, mely elsorvasztja az írást, mert – ha akarják az írók, ha nem – kiinduló pontja mindennemű mai tapasztalatnak.

1974. VII. 29.

„Csak egyszer szeretünk, csak egyszer vagyunk tökéletesen felkészülve a szerelemre... És életünk úgy alakul, ahogyan ez az első, igazi szerelem formálja.” (Cyril Conolly: A nyugtalan szív – Károlyi Mihályné: „Együtt a forradalomban” nyomán.)

1975. XII. 27.

Urasan élek. Írok, amennyit kedvem tartja, délelőttönként egy keveset dolgozom a fizetésért, este olvasok. Nőzők, s a nők elfuserált szerelmeikért remélve kárpótlást legyeskednek körülöttem. A legszebb éveimet taposom ugyanis, a korom most éppen összhangban van fejlődésemmel. Az öregedés küszöbén állok, ugyanakkor a művészetben, a karrieremben elvárható képességeim kiteljesedésének küszöbén is. Ez magabiztossággal tölt el, arra pedig buknak a nők.

1977. IX. 4.

„– Ki most a szeretőd? – csak ennyit szerettem volna még kérdezni tőle, nem is haragosan vagy elkeseredve, épp ilyen egyszerűen és tárgyilagosan. Léván a romlottságban valami döbbenetes egyszerűség is, gondolt már erre valaki? Hogy milyen természetes a bűn, s már ennél fogva is milyen lenyűgöző ereje van? Mint az álmainknak. S hogy nem az ártatlanság is benne foglaltatik-e akkor? Ha valaminek ekkora természetessége van az emberi szívben?” (Füst Milán: A feleségem története, Bp. 1968., 146. o.)

1977. X. 8.

Kiutaztam Temerinbe, hogy átvegyem a Szirmai Károly-díjat. Azzal a gondolattal ébredtem, micsoda ostobaság ez: egy túlfűtöten ambiciózus fiú (a Szirmaié) kitalációja, aminek én fölülök. Temerinben? Csupán azért, mert a papa ott született? Soha még csak oda se szagolt többé, most meg emléktáblát koszorúznak a szülőházán, és engem noszogatnak, hogy kiálljak, mint a címeres ökör a vásáron. Sebtében fölcaptam „A megszállók vajdasági gaztettei”-t, és megnéztem, hány zsidót végeztek ki Temerinben a megszállás alatt – márpedig egy sem kapott emléktáblát, annyi bizonyos. Már elképzelve, ahogyan ezt elmondom beszédemben, s amint a díjjal járó pénzüsszeget e kegyeleti célra felajánlom. Csakhogy közben eszembe jutott Illés Sándor Siratója, amely leírja az ártatlan magyar férfiak kivégzését a temerini temetőben. Ők sem kaptak emléktáblát senkitől. Akkor hát? Ezen a ponton meghíúsult a tervem. Eljött az indulás ideje, kocsiba ültem most már azon morfondírozva, hogy talán nem is lehet másként, a régi sebekre tényleg valami olyan semleges dolog a legjobb gyógyír, amilyen az irodalom. Vagy már rajtuk is a flastrom annak a bizonyos Kókai Imrének a képében, akinek a nevét viseli az iskola, ahol az ünnepség zajlik? De nem erről van szó, tudtam meg a helyszínen. Kókai nem az ártatlan áldozatok lemészárlása ellen lázongott, még csak nem is partizánkomisszár, mint titkon reméltem, hanem spanyol harcos volt, az egyik nemzetközi brigád katonájaként esett el. Maga az ünnepség pedig kellemesen telt el, egész idő alatt egyetlenegyszer sem gondoltam a kivégzettekre még én sem.

1978. XI. 19.

Hogy többnemzetiségű ország vagyunk, ez az új elem, melyet beloptam irodalmi jelenünkbe. Környezetünknek ezt az egyik alapvető jellegzetességét azonban politikai opportunizmusból elhallgatják, ami egyfelől lehetetlenné teszi, hogy a tényyszerűség, a valóság kitesse, másfelől pedig valamiféle kitalált megoszlások, álellentétek nyomakodnak a helyükbe, olyan lelkiség terpeszkedik el, amely híjával van egy jelentős komponensnek. Én ezt a hallgatást annak köszönhetően tudtam túlhaladni, hogy a közösség szempontjából mellékes nációk között éltem, hogy nem kellett érintenem (nem is érinthettem volna) a döntően fontos szerb–horvát, szerb–muzulmán viszonyt, melyek tabunak számítanak. A magyarok, a németek, a zsidók azonban nem kerülhetnek olyan viszonyba a többségi szerbséggel szemben, amely ennyire tilalmas volna. Márpedig ezek a kapcsolatok is sokszínűek, esetleg csupán kevésbé kiélezettek, kevésbé sorsdöntők a közösségre nézve. Ám ez a különbség csak a politikai valóságban érvényesül, nem az irodalomban is, hiszen az irodalom akár ne is törődjön az előbbivel. Viszont a nemzeti elem megsokszorozódása ebben az irodalmi miliőben hajtóműve a különös, a globális és ezért drámai árnyalatoknak, a különbségek megvonásának, az ütköztetések előkészítésének. Ezzel a lehetőséggel én már az „Ibi házá”-ban éltem, igaz, a zsidóság érintőleges jelzésével, nekem ugyanis külön meg kellett nyílnom feléjük, később pedig, hosszabb szünet után – melyet személyesebb jellegű elbeszélések, valamint egy regény, A barna hajú lány töltött ki –, újra a Blamékban, Az ember használatában meg A pogányság iskolájában.

1978. XI. 20.

Nemeskürty István Requiem egy hadseregért című krónikájában olvasom, hogy ugyanazon a napon, amikor 1943 januárjában a németek ezrével hullottak Sztálingrád alatt, a magyarok pedig Voronyezsnél szenvedtek döntő vereséget, Herbert von Karayan a Fideliót vezényelte Budapesten. Az én szememben ez a paradoxon még egy kívánatos példája a művészet felülkerekedésének a militarista esztelenségen. Emellett jó tudni, hogy Karayan ma is dirigál, ellenben annak a kornak nem egy hőstét sutba vágják.

1978. XII. 12.

Bányai János A pogányság iskolájáról: „Kétségtelen, az oly sokszor emlegetett mikrorealizmus mint elbeszélő eljárás viszonylagos csődje ez. A mondat, melyre kisebb teher száll a mondanivalóból, mint amit tagmondatainak túlméretezettsége, szófajai belső tartalma folytán vinnie kell, fedezetlenül hagyja a szavakat, nem ellenőrzi többé a jelentéseket s a jelentésárnyalatokat, minek folytán a mondat formátlaná, alakatlaná válik, s még azt sem közli hiánytalanul, amit közölni szándékozott. Egyetlen okát látjuk a mikrorealista mondat ilyen eltorzulásának. Az irónia hiányában.”

Ezzel az utolsó megállapítással nem értenék egyet. Bányai, gondolom, valamely pillanatnyi rögeszméje csábításának engedve mondta ki, megfigyelései azonban, mint azok, amiket a mondatokról megfogalmaz, valószínűleg érvényesek. Érdekes, a továbbiakban, az az állítása is, hogy én nyíltan és tudatosan konstruálom történeteimet, mert nálam a konstrukció nemcsak elve a történetépítésnek, hanem a jelentése is. Rendkívül intelligensen észrevételezi a szabadon csapongó, nem a történet anyagába ágyazódó dialógus hiányát, amely pedig az elbeszélés önállósultabb eleme lehetne.

Prózám első igazi kritikája ez, s ezért az első olyan, amit őszinte érdeklődéssel olvastam, nem azzal az elragadtatással vegyes restelkedéssel, mint máskor, amikor a dolgaimról olvasok.

1983. I. 14.

A „Književnost” legújabb (1–2) száma csupa naplóból áll: Taras Kermauner Belgrádról ír – ahol 1945-ben, úgy látszik, az édesapja letartóztatása után, először élte meg a felszabadulás árnyoldalait –, valamint utolsó találkozásáról Primož Kozakkal, a barátjával, akivel egyébként elváltak útjaik; Borislav Pekić 1948-as letartóztatását, majd a börtönből való szabadulását írja meg (1956); Sinkó Ervin 1942-ben, Drvarban készít feljegyzéseket egyesek magatartásáról a maguk nemzeti csoportosulásain belül és azok függvényében. Mindhárom napló szabadelvű, leginkább a zsidó Sinkóé, mert ő szívfájdalom nélkül szemlélheti, miként torzul el egy-egy jellem a nagy nyomás alatt; viszonzásképpen Kermauner csípősen írja le Szlovénia hanyatlását az istentelenek uralma idején, Pekić pedig ironikusan von párhuzamot a hatalomban egymást felváltó osztályok között. Kermauner arról szól naplójában (1981-ben írta), hogy értelmiségünk megszabadult a különállásából eredő komplexusától, s most tudatosan áll félre. Mindezért egy ilyen folyóiratszám, amely teli s tele van szuverén állásfoglalást tükröző szövegekkel, valóban egészen új jelenség nálunk. Az effajta öneszmélkedés nem jellemző a Balkánra, s ha egy zsidó, egy szlovén meg egy (anyja után) örmény, tehát ha három nem tipikus balkáni tanúsított is ilyesmit, az mégiscsak (a német anya szülte Vuk Krnjević vezényletével) egy belgrádi folyóiratban látott napvilágot, amely eddig csak időnként nyitott egy-egy – fordítáros – ablakocskát a szabadgondolkodású világra. Ez a fordulat, szerintem, sokkal jelentősebb a „Golubnjača” betiltását követő tiltakozásnál, mert a darab is majdnem olyan antiintellektuális, mert politizált, mint maga a betiltás.

1983. I. 15.

Az, ami most történik a Golubnjačával meg az élelmiszerjegyekkel, arra utal, hogy egészen új helyzet állt elő az országban. Amíg a Szocialista Szövetség Országos Választmánya ellenzi a jegyrendszert, mert gátolja a szabad piacgazdálkodást, a Szocialista Szövetség városi vezetősegei pe-

dig (Szabadkán, Szkopjében s most már Belgrádban is) helyeslik, és ott nagyban nyomtatják a bónokat, azonképpen Újvidék város pártbizottsága támogatta a döntést, hogy a Golubnjačát, mint nacionalista drámát, levégyék másorról. Ugyanakkor a Szerb KSZ Központi Bizottságának végrehajtó titkára pedig kijelentette, hogy a színdarab nem nacionalista szellemű. Eddig mindig úgy volt, hogy a párt és annak fiókszervezetei egységesen foglaltak állást. Ha mégis különbségek mutatkoztak, valakinek visszakoznia kellett, önbírálatot gyakorolnia, s a büntetés, leváltás nem maradt el. Most mindenki kitarat álláspontja mellett: az a pluralizmus valósul meg, melynek Kardelj, a bamba tanító volt a szószólója arra számítva, hogy továbbra is a párt vezére lesz a döntőbíró, aki akkor még élt. Most azonban már nem él, s a párt afféle vitaklubba válik, amiből annyiszor gúnyt űzött maga is. Mindez nagyobb fokú szabadságot, egyszersmind még nagyobb rendetlenséget sejtet a különben is zilált közigazgatásban, melynek hatékonysága ezért a mindennapi élet dolgaiban is csökkenni fog.

1983. I. 16.

Türelmetlen undor közepette telt el a születésnapom. A buszban, hazafelé tartva Sa.-tól, aki megvendégelt, tisztelettel gondolok Celanra, aki miután ötvenévesen semmirevaló lett, a Szajnába vetette magát.

1983. III. 20.

Balázs Béla naplóját olvasom, s miközben elgyönyörködöm benne, milyen árnyaltan használja a magyar nyelvet, hirtelen felötlik Déry egyik kijelentése, melyet Újvidéken, a Maticában tett. Valaki azt találta kérdezni tőle, mit tart a legfontosabbnak egy író számára. „Az anyanyelvet”, hangzott a válasz. Elcsodálkoztam rajta, már-már sértett is, hogy egy zsidó így válaszol, mert a zsidó, szerintem, magától értetődően kozmopolita, és figyelmen kívül hagyja a szűk nemzeti kereteket. Magamban többször-többször visszatértem erre a válaszra meg idővel sem enyhülő rosszállásomra. Amint bizonyos zavaró körülményekkel, amelyek sokáig, ámbár csak helyel-közzel foglalkoztatnak bennünket, általában történik, most, váratlanul, ellenévrre bukkanok Déry állításával szemben. Még-hozzá maguk a zsidók szolgálnak vele, vagy bármely más embercsoport, amely szülőföldjét elhagyva új hazát választ. Itt egy idegen nyelvel találkozik, elsajátítja, de persze nem teljes mértékben, ha az első generációról van szó, s az nem is válhat „anyanyelvé”. Ha ellenben lemond a régi nyelvről, ez pedig előbb-utóbb elkerülhetetlenül bekövetkezik, még ha nem is az egész csoporton, hanem csak egy részén belül, a gyerekek számára az új haza nyelve „anyanyelv” lesz, mert az anyák, noha jómaguk még egy másik, korábbi nyelvet tanultak meg, most mégis az újra tanítják őket. Az utódoknak, egyszerűen, nincs más nyelvük, ez azonban mégiscsak idézőjelben az anyanyelvük, mert hiszen az édesanyjuk egy ko-

rábbi nyelvi környezetben nevelkedett. Az új nemzedék tehát híján van az anyanyelvnek, de ez nem gátolja meg abban, hogy ezen az egyetlen általa ismert nyelven éppúgy közlekedjen, éppoly ösztönösen illetve beletanultan, mint mindenki más. S mivel a nyelv mindezen birtokosainak, köztük íróknak is, nincs anyanyelvük, önmagában is képtelenség, hogy a legfontosabb tényező legyen egy területen, jelen esetben, az irodalomban. Déry kijelentését a beolvadást célzó, inkább érzelmi, mintsem racionális, réges-régi zsidó törekvés magyarázza.

1983. V. 31.

Tegnap, egy kevésbé meggyőző meséjű magyar filmet nézve, melyben a magtalan arisztokrata hölgy rá akarja venni zsidó barátnőjét, hogy őhelyette szüljön gyereket, igazi, leplezetlen, emésztő gyűlöletet éreztem a színészek alakította hősök – a harmincas évekbeli magyar katonatisztek és környezetük iránt. Ez a gyűlölet nem egyénekre irányult, hanem a környezet, a nemzet, egy mentalitás, a sajátosságaik ellen. Úgy tűnt, erről a nemzetről akkor sem tudnék írni, ha a legutóbbi háború másféle véget ér, mondjuk, s én tartósan köztük maradok netán. Őket képtelen volnék vizsgálódásaim tárgyául elfogadni, míg a szerbeket, mégis, elfogadom. Azért-e, vajon, mert félig-meddig szerb vagyok? Vagy azért, mert az ő mentalitásukkal összenőttem, ahhoz hozzáédződtem? (Ámbár néhanap úgy begurulok tőle, hogy azt is gyűlöletesnek érzem.) Micsoda nyomorúságos mesterség ez az írás, amely emberekkel, nemzetekkel, lelki-letekkel, azaz – gyakorlatilag – gyűlölködéssel, tévhitekkel, mindenféle kötyagos elragadtatással foglalatoskodik.

1984. VII. 14.

Most elmesélem, hogy néz ki egy jó napom. Hét órakor keltem, igaz, tévedésből, mert a 7-et 8-nak néztem az órán. Megreggeliztem, visszafeküdtem. Nyolckor lementem az önkibe, burgonyát és zöldbabot vettem a mai és a holnapi vacsorához. Lefeküdtem, Krleža Naplóját olvastam (az 5-öst), 9-kor felkeltem, megborotválkoztam, megittam a kávé. Anyám ma jól van, együtt kávéztunk, s megbeszéltük, hogy krumplit főz nekem, én pedig holnap lemetélem a körmét a lábán. Gyalogosan bementem a városba. Ma egy fokkal hűvösebb van a legutóbbi napokhoz képest, nem szenvedtem a hőségtől, ez az a határérték, amit szeretek. Az út valamivel hosszabb volt, egy kis kerülőt tettem, be kellett mennem a bankba, mert elfogyott a pénzem. Gondoltam, kénytelen leszek a könyvecskéről felvenni, azonban kiderült, hogy folyószámlámra megérkezett a Pogányság iskolája ruszin kiadásáért járó tiszteletdíj, így aztán a számláról vehettem fel, amennyi kellett. A bankból kijövet betértem a Népkönyvtár olvasótermébe, átlapoztam az újságokat, majd az Akadémiára folytattam utamat. Egyedül lévén a könyvtárszobában, egyedül az épületben, legelőször a

Kápó kéziratát vettem elő, s elolvastam a tegnapi megírt egyoldalas részletet. Itt-ott belejavítottam, egy darabig tűnődtem, azonnal megírom-e a mai egy oldalt, mert olvasás közben máris megnyílt előttem. Végül, mégis, a megszokott, kora esti időpontra halasztottam. Elővettem Čengić Krleža-könyvét, nagy érdeklődéssel lapozgattam, a napló megfelelő részleteit idézve fel gondolatban. Negyed kettőkor elindultam Sa.-hoz, mert úgy beszéltek meg, hogy ma nála ebédelek. Ebéd után Josip Horvat önéletrajzát olvastam (Rad-JAZU Kiadó), ebben ugyanazt a korszakot írja le, melyről Krleža beszél. Később kimentünk a Dunára. Kétszer megfürödtem, cigarettáztam, egy kétéves kislánnyal cseverésztem. Sa. megkért, egy kissé tovább maradjunk, mint egyébként, mert átforrósodott lakás várja otthon, s mivel tudtam, hogy a Kápó ma megírandó oldalához kész megoldás van a fejemben, beleegyeztem. Hatkor érkeztek meg, kikanalaztam a kompótot, átöltöztem, s elmentem az Akadémiára, itt fél óra alatt megírtam a tervezett oldalt. Egy kicsit még olvastam, majd 7 óra 10 perckor hazaindultam, a Mamához. Útközben a Kápón törtem a fejem, s megoldást találtam az átmenetre a két helyzet között: amikor tehát Lamian Jasenovacra kerül, másfelől sorsának későbbi alakulása között. A kettő közé ékelődne a lágerélmények, ezeket később gondolom feldolgozni. Eközben határoztam el, hogy leírom ezt a példásan jó napomat. Fél nyolcra járt, az állomásnál keltem át az utcán, tudtam, hogy további 20 perc múlva hazaérek, 8 órakor egy Truman Capote-elbeszélés nyomán készült amerikai film kezdődik, s hogy Krležát fogok olvasni utána. Teljesült is minden. Egy sajnálatos hír árnyékolta be csupán, a divačai vonatösszeütközés híre – ugyanaz a járat volt, mellyel öt nappal ezelőtt Andrej fiam utazott a tengerre. Ez ideig 31 halottat jelentettek.

1984. XI. 14.

Első ízben történt meg, hogy lemondtam egy utazást családi kötelezettségek miatt. Magyarországon háromszoros ünnepség van: megemlékezés Veljko Petrovićról, Todor Manojlovićról és Radnóti Miklósról, hát erre hívtak meg levélben, meg egy táviratban (abban, melyet az Akadémia címére küldtek, s amelyik miatt Sa.-t elfutotta a pulykaméreg), én pedig eldöntöttem, hogy nem megyek el. Sajnálom, bár nem kedvelem az ünnepségeket. Az ilyen alkalom, hajtogatom magamban, egy-egy cezúra a hétköznapi egyhangúságában, melyre jogom van, s amelyet magamfajta embereknek találtak ki. Így cukkolom magam a Mama ellen, hiszen miatta nem utaztam el, s amikor este befutok hozzá (őhozzá, aki egész nap várt), ráförmedek, így töltöm ki bosszúmat.

1984. XI. 26.

Befejeződött az Optimisták című tévésorozat közvetítése. A Sinkó Ervin hasonló című regényéből készült megfilmesítés kezdetben nehézke-

sen hatott, azután epizódról epizódra egyre jobb lett, most pedig, amikor befejeződött, világossá vált, hogy minden bizonnyal ez a legeurópaibb megjelenítése az 1919-es magyar kommünnek. Egyúttal pedig valamenyny kommunista forradalomnak is talán – hiszen jónak mondható ismerető róluk igazában nincs is. Ebben a csúcssikerben az a paradoxon, hogy egy olyan apatini zsidó inspirációjából született, aki soha sehol nem lelt otthonra. Ma sem verseng érte senki: sem Magyarország, sem a Vajdaság – amely egyébként annyira szeretne saját értékeket felmutatni –, sem Horvátország, ahol az író minden sorát, még meg sem jelent, máris fordították, s ahol Újvidéken való megtelepedése előtt élt, és Jugoszlávia sem, hogy a nagyvilág többi részét, amerre megfordult, ne is említsük. Idegenként botladozott át ezen a világon, s csak most, egy másik művészeti médiumnak és mások csapatmunkájának köszönhetően csípett el valami életeset és tartóssat, a magyar forradalmat, melyben részt vett. Ezt is csak azért, mert szereplése negatívumba, hitet vesztésbe torkollott, márpedig most jött el az ideje, hogy a forradalmak negatív színben tűnjenek fel.

1985. VII. 5.

Elolvastam a Kápót. Gyengébb regény, mint amilyenek írás közben gondoltam – állapítom meg szinte megkönnyebbülten, merthogy írói mérlegem akkor károsulna kevésbé, ha a könyv valami oknál fogva nem jelenne meg. Alighanem újra kell írnom mindenekelőtt azért, mert aránytalanul hosszú részletekben foglalkozom a múlttal, noha tudtam, hogy ez nem lesz jó. De hát ugyanígy félttem a latolgatással, tűnődéssel járó megtorpanástól is, ami megbontotta volna munkalendületemet. S jól tettem, hogy nem engedtem belőle, hogy nem volt megállás, mert így legalább az anyag összeállt. No de, ennek ellenére, a flash-backek halmozása arra mutat, hogy elveszítettem legfőbb írói készségem: a szöveg architektúrája iránti érzékemet.

1985. VII. 6.

Azzal, hogy lemondtam a dohányzásról, nemcsak a Kápó okozta csalódás miatt vezekeltem, hanem arra is alkalom nyílt, hogy szigorúbban ítéljem meg magam. Amellett, hogy senkit sem szeretek, most az olyan ember is én vagyok, aki semmit sem szeret. A dolgok korábbi állása szerint haszontalanul éltem, újabban pedig még értelmetlenül is. Én azonban mégis szeretek valamit: olvasni, és talán írni is. Úgyhogy esetleges feloldozásom, még ha ideig-óráig szól is, attól függ, folytatom-e az írást. Hál' istennek, hogy írtam, amíg írhattam.

1985. VII. 7.

Álmos nyári délelőtt. Az emberek nyaralni készülnek, sűrűn látogatják egymást, s nagyban folyik a szó az előkészületekről, a nyaralási kilátásokról. Megjött a gyerekekkel Bojka szomszédasszony lánya, most aztán apróra

megtelefonálja a nagymamájának, mit készít: milyen főzeléket, milyen salátát a férjének ebédre. Én is beszéltem anyámmal: közölte, az éjjel azt hitte, belehal, annyira szorított a szíve, mindaddig, amíg be nem vett egy nitroglicerin-tablettát. Gondolta, telefonál, olyan rettenetes volt egymagában feküdni ott, hogy a senkije sincs a közelben, orvos sincs, aki segíthetne rajta. Hát igen, felelem, a Mama egészségi állapota miatt valamit változtatnunk kell a dolgokon, valószínűleg el kell hagynia otthonát, hozzám költözik, s lesz, ahogy lesz. Ezzel némileg megnyugtatom – ezt még majd megbeszéljük, mondja –, nekem meg, persze, eszem ágában sincs véghezvinni, amit ajánlottam, vagy hogy megfontolás tárgyává tegyem legalább. Mindezeket a beszélgetéseket úgy tudom le, hogy nem érintenek. Engem legfeljebb egyik-másik esemény indít meg, egy-egy mondat Illyés Gyula és Babits Mihály levelezéséből – azért-e, mert már nem élnek, így hát nem tartozom felelősséggel értük, vagy mert művészek, vagy azért, mert magyarok, akiknek mélabúja közel áll hozzám. Én, valójában, beteg vagyok, krónikus melankóliában szenvedek, s ami távol tart az emberektől, az a betegségem, illetve, hogy ők nem betegek, egészségesek. Ellenben kiegyenlítődöm velük, megfeledkezem idegenkedésemről, amikor belevetem magam egy róluk szóló szövegbe, mindegy, olvasom-e vagy írom – akárha róluk is, amikor virulnak az egészségtől, vagy magamról, amikor már kiterítettek, ami egyre megy.

1985. VII. 15.

A Mama nehézlégzéssel küszködik, és szeretné, ha elhelyezném a kamenciai tüdőkórházban (ahol tavalyelőtt is feküdt). Tőle kijövet az utcán összefutok Pilis doktorral, annak a kórházi osztálynak a vezetőjével, ahol anyámat gyógykezelték. Elmondom, mi a helyzet, s ő megígéri, közbenjár, hogy a beteget odafönt megvizsgálják. Ma az egészségház orvosától kórházi beutalót és rendelvényt kapok, hogy kiszálljon a betegszállító kocsija, s holnap akkor együtt megyünk arra a vizsgálatra. A vizit, valószínűleg, semmit sem fog segíteni (legalábbis így vélekedik a körzeti orvos), én azonban, lám, napról napra megteszem mindazt, amit minden szerető és segítőkész fiú megtenne. Afféle kereszt ez a vállamon, de a sors fintora is egyúttal, hogy már harminc éve, tehát apám halála óta, gondját viselem annak az asszonynak, akitől gyerekkoromtól fogva el akartam szakadni, akitől mindig is menekültem.

1985. VII. 21.

Megjelenése óta (1955) harminc évnek kellett elmúlnia, hogy elolvaszam Sinkó könyvét, az Egy regény regényét. Akkoriban, amikor mindenki emlegette, még nem tudtam igazán, hogy azokhoz a művekhez tartozik, amelyek lerántják a leplet a szovjet típusú szocializmusról, jóllehet ezeket szívesen olvastam; túlságosan szó szerint vettem, hogy egy könyv kiadása

körüli bonyodalmakról van benne szó, vagy netán azért tettem le olvasatlanul, mert a szerző – gondoltam magamban – túl közel, itt, Jugoszláviában él, hogysen jelentősebb élménnyel kecsegtetne. No de legfőképpen nem az tartott-e távol Sinkótól, hogy zsidó volt? Hiszen később, amikor Újvidékre került és már itt élt, nemcsak hogy nem olvastam el egyetlen könyvét akkor sem, hanem még arra nézve sem tettem kísérletet, hogy megismerkedjem vele – mondom, talán éppen attól tartva, hogy zsidósága mágnesként magához vonz és megbélyegez. Csakis ilyesmi lehet a magyarázata annak a képtelenségnek, hogy elmulasztottam élni – mércéim szerint – a legjelentősebb író közelségével, aki valaha is megfordult a házunk tájékán, az egyetlen számomra elérhető közép-európai íróéval, végül is az egyetlen olyan íróéval, aki francia kapcsolatokkal rendelkezik, amiről – látszólag – nem is tudtam akkor, hanem csak később fedeztem fel fokozatosan, s amiről most, az Egy regény regényének elolvasása után, pozitíve meg is győződtem. Irodalmi magánéletem legnagyobb mulasztása, kétségtelenül. S monomániás zárkózottságomra jellemző: tekintve, hogy Sinkónak semmi hasznát nem vehettem (magyar író volt, ezen a nyelvterületen tevékenykedett), még csak tudomást sem vettem róla, hogy létezik. Hasonlóan monomániás önzésében pedig (ami a regényben is megnyilatkozik, amikor elvakultan ront rá azokra, akik elárulhatják) ő maga sem igyekezett megismerkedni a nála fiatalabb íróval, akinek – bár szerkesztő volt – ugyancsak nem láthatta semmi hasznát, mert Sinkó szövegeit és könyveit szerbhorvát fordításban Zágráb adta ki bőséges mennyiségben. Utaink, részint e kölcsönös monomania, részint a zsidó komplexus sajátos szublimálása miatt, ezután is külön pályán futottak: ő a proletármozgalomban találta meg a kiutat, amihez a nemzetfelettség hozzáértendő (sőt, egy ideig, a keresztény miszticizmusban is?), én viszont komplexusom irodalmasításában, mely – ahelyett, hogy távortartott volna tőle – nyakig belerántott a zsidóságba. Nála kevésbé voltam zsidó, ha azt vesszük, hogy nem lettem szovjetbarát csak azért, mert a hitlerizmussal szemben a Szovjetunió volt az egyetlen védőbástya (ámbátor, politikai elmaradottságomban, amilyen voltam, nem is tekintettem annak, később pedig már nem is tekinthettem, pláne nem az egyetlennek). Ugyanakkor nagyobb zsidó voltam, mint ő, a témáim megválasztásánál fogva.

1985. VII. 27., hajnali 4 órakor

Venacon, a tüdőkórházban, ahol elhelyeztem (a kamenicai kórház valamiféle régimódi fiókintézményében, ugyanabban az épületben, amelyikben én feküdtem hajdan, amikor még gyermeküdlő volt), a Mama hány, láza van. A hashajtó, amit beadtak neki, túl gyorsan hatott, így elpiszkította minden fehérneműjét. Én mostam ki neki az este, amikor meglátogattam. A beteg félrebeszél, nem tudja, hol van, eltéveszti a napokat, engem azonban figyelmeztet, idejében induljak haza, hogy el ne késsek, s

vigyázzak, nehogy meghűljek. Ez a teljes elesettsége, ez a degradálódása, hogy csupán az elemi funkciókra és alapvető gondolatokra képes, már csak ez hozta közel hozzám, és ettől fogva tudtam őszintén gondoskodni róla, sőt meg is szerettem. Mert kis állatka lett belőle.

1985. VIII. 5.

Meghalt Varga József, ő volt az, aki a Blamékat beprotezsálta a pesti Európánál. (Kultúrattasói minőségében öt perccel korábban érkezett a kiadóvállalati igazgatóval megbeszélte tárgyalásra, mint Rankov meg én. Ez alatt a rövid idő alatt sikerült felvilágosítania beszédpartnárát, micsoda nyereség neki, ha engem kiad, így történt, hogy amint áttestünk a kölcsönös üdvözlés ceremóniáján, azonnal közölték velem, hogy a ház szerzője leszek.) Varga Józsefet egy későn diagnosztizált gyomorrák vitte el. Megműtötték, sugarazták, de a fájdalmak visszatértek, ezért újraműtötték. Ezután már csak háljni járt belé a lélek. Nem járt emberek közé, megvakult. Képtelen volt enni, a felesége csócsálta meg neki a falatot, amit nagy kínnal nyelt le. Az orvosok olyan műtétet javasoltak, amellyel kívülről készítenének nyílást a gyomorba, s ő beleegyezett. A kórházi vizsgálat után, azonban, közölték az asszonnyal, hogy férje valószínűleg meghalna a műtőasztalon, így aztán hazaküldték. Otthon két álló éjszaka virrasztottak fölötte, várták, hogy meghaljon, s ő csak a második végén hunyta le szemét. A világ, még ha nem nézzük is, micsoda gazságok játszódnak le benne, akkor is farkasverem, téves hely egy rendes ember számára.

1985. IX. 15.

Shvoy magyar tábornok naplójában olvasom 1919 egyik január végi napján kelt feljegyzésben, hogy „a szerbek bevonultak Horgosra”. Tudatlanságomra jellemzően így értesülök, hogy Horgos nem tartozott Jugoszláviához közvetlenül a háború után, eszerint a község Jugoszláviához csatolása nem egy csata, nem is a lakosság összetételének – mely majdnem szintiszta magyar –, nem is holmi mértani számításoknak a következménye, hanem véletlen műve, néhány hónappal az összetűzések után felmerült pusztán véletlené. Ha tehát Horgos, véletlenül, magyar oldalon marad, szegedi gazdája nem küldte volna az apámat Horgosra, hogy – mint szerb – hathatósabban képviselje ideát az érdekeit, s akkor a papa nem ismerkedik meg a Mamával. Így vagyok jómagam is valamiféle katonadiplomáciai önkény terméke.

1986. III.

...Ottlik Géza Iskola a határonját olvasom – végre, hiszen már tíz évvel ezelőtt hallottam, hogy az egyik legjobb magyar regény –, no és ha olyan budapesti utca vagy városnegyed leírására bukkanok, melyet magam elé tudok képzelni, a megindultságtól elszorul a torkom: „ez nincs többé” vagy „akik erre emlékeznek, nincsenek többé”. Ami pedig furcsa, mert

hiszen semmibe vettem a környezetet mindig, talán mert hovatarozást fejez ki, attól meg elzárkózom. Pest, Horgos, Újvidék soha sem jelentett nekem többé annál a szinténnél, ahol életem, ez a becsvágytól fűtött kaland, lezajlott. Most eljött az ideje, hogy azért is megfizessek, amit megtakarítottam.

1988. III. 5.

Az Íróegyesület évi közgyűlésének szünetében hozzám lép Sava Babić, kérdezni szeretne valamit: igaz-e, amit Vuk Krnjević beszél, hogy a naplómát biztosan magyarul írtam, s csak most fordítom? Merthogy ő, Babić, írni szeretne valamit róla. Minden érvet latba vetve cáfolom a dolgot, közben eszembe jut, miért gyanúsítgat Krnjević. Hát pusztán azért, mert előszeretettel vájkál mindenféle szennyben: mivel a naplóban én már megvallottam egynémely eltévelyedésem, miért ne fogná rám azt is, hogy saját magamat fordítom, de sehol nem jelzem. Én ővele, bár a vég-sőkig hízelgően ír könyveimről, mindössze kétszer beszéltem az életben: egyszer, amikor Mirko Čanadanović származása felől érdeklődött, akkoriban, amikor tartományi pártelnökké választották a politikust, és másodszor, amikor megkérdezte tőlem, igaz-e, hogy Radovan Vlajkovićot, az államelnökség vajdasági tagját megműtötték; mindkétszer azt feleltem, nem tudom, ő viszont mindkét alkalommal valami kellemetlent szeretett volna hallani.

1988. VII. 29.

Ma szelesre fordult. Amikor hazafelé tartottam a Mamától, méghozzá a Fruskagora utca napos oldalán, mert rövidebb úton rúg ki az ártézi kúthoz, melynek vizéből rendszeresen iszom odafelé is meg visszafelé is, a mellem nekifeszült a légáramnak, és a tudóm megtelt a meleg, párás, mégis friss levegővel. Magasan a fejem fölött pedig nyárfák susogtak, igaz, ugyanazok, amelyek a menetoszlopban haladó szerbek meg zsidók fölé borultak, amikor kihajtották őket a strandra, és ott kivégezték 1942 januárjában.

1988. IX. 21.

A mai Borba idézi azt a rendeletet, melyet a szerb kormány hozott meg és Vlada Zečević belügyminiszter írt alá 1945 márciusában, s amely megtiltja, hogy a telepések visszatérjenek Koszovóba, Macedóniába, a Szerémségbe és a Vajdaságba. (Így: külön említve a Szerémséget és külön a Vajdaságot.) Megindoklás: nehogy felesleges kiadásoknak tegyék ki magukat, mert visszatelepülésükhöz nincsenek meg a feltételek. Ezt a rendeletet azonban sohasem vonták vissza, sohasem teremtették meg a feltételeket a telepések (értsd: szerbek, mert a háború előtt ők voltak a telepések) visszatéréséhez földjükre, házaikba, ahonnan az ilyen-olyan megszállók 1941-ben kiűzték őket. Csupán annyi történt, hogy a rendelet

kihirdetése után néhány nappal közzétettek egy újabbat, amely azoknak a volt telepeseknek, akik előzőleg a Vajdaságban (tehát Bácskában, Bánátban és Baranyában) éltek, lehetővé teszi, hogy hazatérjenek.

A rendelt célja szemmel látható: hogy meg ne háboríttassanak azok, akik bekebelezték a telepések birtokait, tehát az albánok, a macedónok, a horvátok, a magyarok. A Vajdaságban egyedül ez utóbbiak nem kaptak semmit, meglehet azért nem, mert (mint például a bácskai csángók) maguk is otthagyták a földet, amit a megszállás alatt a telepesektől vettek el. Esetleg azért sem, mert tudatosult, hogy ezeket a vidékeket szláv ajkú lakossággal kell benépesíteni biztonsági okokból, netán pedig a lehetséges magyar vagy német követelések miatt a jövőben. Így kezdődött a szerbség kiszorítása Koszovóból, amit még csak tetézt, hogy 300 ezer albán emigránst engedtek be a helyükre, mindezt az internacionalizmus meg talán Tito azon becsvágya nevében, hogy megteremtse a Balkán-föderációt.

1989. III. 23.

Claudio Magris trieszti író érdekes fejtegetése a *Lettre Internationale* 20. számában: eszerint Közép-Európa eszméje német elképzelés, s hogy egyedül a német kultúra lehetett volna az a központi erő, amely összekovácsolja Európa e részének különböző nemzeteit, az egyetlen, a zsidó kultúrával összefogva; a német–zsidó szimbiózis képviselte azt a nemzetek feletti és egyesítő elemet, melyhez felzárkózva Mitteleuropa működhetett volna, s Közép-Európa tragédiája, egyebek között, abban rejlik, hogy ennek a szimbiózisnak az lett a vége, hogy a páros egyik fele kiirtotta a páros másik felét.

1989. V. 28.

Valamelyik nap pesti vendég látogatott el az Íróegyesületbe, no és Tolnai Ottó felhívott, hogy hármásban találkozzunk vele szombaton délután háromkor a katedrális előtt. Tegnap, mivel szombat volt, kimentem a nagytemplom elé, de nem voltak ott. Hazamentem, majd 4-kor még egyszer kimentem, netán tévesen jegyeztem meg az időpontot, gondoltam. Bizony, kiálltam én 5-kor is, mindhiába. A téren másféle emberek jöttek-mentek, mint egyébként, ekkor eszembe ötlött, hogy alighanem a frissiben megnyílt újvidéki színházi fesztivál vendégei ők. Egy pillanatra felébredt bennem a kíváncsiság, azonban csakhamar oda lyukadtam ki, hogy úgysem találok közöttük senki ismerőst, mint a korábbi években, mert most egy jóval fiatalabb nemzedék sürgölődik a fesztiválon, közöttük nincs ismerősöm. Idegenkedve szemléltem ismeretlen arcvonásaikat, másféle hajviseletüket, szakállukat, viselkedésüket; egy öttagú család haladt el, s a férj megállás nélkül hajtogatta: „Alaposan kicseszett velünk az a nőszemély!” Na, egy újvidéki polgár sohasem harsogna ilyen durvaságot a nyílt utcán, pedig hát ezek is polgárfélék voltak, a papa fehér porcelán-

nadrágban, s a neje meg a gyerekek is takarosán felöltözve. Egyszeriben megszálltnak éreztem magam, kitaszítottnak, gettóba zártnak, valahogy úgy, ahogyan annak a tervezett tribünbeszélgetésnek a címében áll (A nemzetiségi kultúra gettósodása), amely egy papírszeleten érkezett az Íróegyesülettől. S akkor ez a megtárgyalásra váró téma is kellemetlenül emlékeztetett, mennyire elszakadtam a való élettől, mennyire így volt tegnap, s így van ma is. Ezek az én mindenféle nyelven megjelenő könyveim csupán afféle gaszarbeiter-munkák, egy szükségletet, az egyetemlegesség-érzet szükségletét elégítik ki, amely a nagyvilág igénye, ezért fogad el, de azonnal el is felejt. Ahhoz hasonlóan, ahogyan kipróbálnak minden más terméket, ami nem helyben, helyi rendeltetéssel készült, hanem ki tudja, honnan érkezett a nagyvilágból, tisztaság, használhatóság szempontjából eleve gyanúsán, mint amilyen a Jugo-Florida típusú jugoszláv autó, amilyenek rossz minőségű törülközőink meg ingeink. Naplóm, gettósodásomnak ez a megnyilatkozása, azért arat tetszést (Dimitrijević jelezte, hogy Ljubomir Simovićnak tetszik), mert leleplez, gyötrődéseimről árulkodik, azért, mert megaláz, így vagyok attrakció, akárcsak az a kezetlen, lábatlan vak koldus Delhi utcáin, akiről később Milinko Božićot mintáztam.

1990. IV. 14., reggel

Belevetettem magam Danilo Kišbe, napok óta ki sem látszom belőle. Nappal olvasom, éjszaka vele álmodok, de úgy, mintha ő én volnék. Mert elvállaltam, hogy a zsidó hitközségben beszélek róla holnapután. Csodálkozom, hogy amikor először olvastam el a Kert, hamut, nem vettem észre, micsoda ragyogó tehetség ő. Mi több, azt hiszem, a Borisz Davidovics síremléke megjelenésének idejében, Palavestrának fenntartásokkal nyilatkoztam róla mint íróról. Alkalmasint a kétségbeesés, egy másfajta, ezúttal alapos gyanú táplálta kétségbeesés fújta meg bennem a riadót: hogy ő a jobbik ugyanabban a műnemben, amit én is csinállok, tehát az „intelligence-literature”-ben, ahogyan nevezte, mint most látom, azt a közép-európai, polgári, igazában zsidó domaine-t, melyben mindkettőnk regényei születtek. Az övéi művészi kifejezőmódban és metafizikai árnyaltságban jeleskednek, amely a nyolcéves Andi halálfélelmében, valamint Borisz Davidovicsnak abban az eltökéltségében nyilvánul meg, hogy a kihallgatási tortúra körülményei közepette is megőrizze az igazságot. Ugyanakkor szegényesebb motívumok dolgában, őnála nincs, mondjuk, erotika.

1990. VII. 28.

Az állhatatosság oskolája. Fejembe vettem, hogy Ottlik Hajnali háztetőkjének fordítását, amely elhagyta a nyomdát, személyesen kézbesítem az írónak, rábeszéltem hát Bányai Jánost, az utószó szerzőjét, meg Hornyik Miklóst, aki korábban terjedelmes interjút készített Ottlikkal, hogy együttesen látogassuk meg. Ez tegnap történt, s a beteg, nagybeteg, ősz-

becsavarodott és nagyothalló íróval eltöltött másfél óra volt fáradozásunk jutalma azért, hogy négy-öt órát autóztunk Budapestig. Szerettem volna még aznap hazajutni, amikor azonban kiderült, hogy lehetetlen, mert Bányai nem vállalt ekkora sofőrfeladatot (az ő kocsijával mentünk), jó, ráálltam, hogy másnap reggel, tehát ma induljunk vissza, magamban megfogadva, hogy déltájban azért mindenképpen eljutok a Mamához, délután pedig a strandra. Az indulás idejét, 7 óra helyett, mint én szerettem volna, 8-ra tűztük ki, no de fél kilenc lett, mire útnak indultunk. Bányai útközben háromszor pihentetett, s csak 3-kor hozott el a Mamához, amikor különben már fürödni megyek. A Mamánál ezért csak megmutatkoztam az ajtóban, s megígértem, hogy holnap idejében jövök. Utána, a táskámmal a kezemben, hazagyalogoltam, otthon megebédeltem, átültettem Lepa anyót a fotelbe, amit távollétemben másfél napig nélkülözni kényszerült, átöltöztem, s mindössze egyórás késéssel kiértem a strandra. Nem fürödtem, mert a nap nem melegítette át a térdeimet. Mégis elégedetten vetődtem haza, ámbár előtte be kellett térnem Bányaihoz a dzsekimért, amit a kocsiban felejtettem. Útközben azért még elmorfondíroztam rajta: ugyan hogy viselném el a börtönt, ha egyszer odakerülnék, meg a kórházat, ahová alkalmasint bekerülök, ilyen „türelmetlenkedő szívvel”?

1990. XII. 31.

Ma az a dolgom, hogy nyilvánosan várjam be az éjfélt az újvidéki Staro Zdanje étteremben. A reformisták ugyanis a napokban meghívtak, s én nem voltam elég erős, hogy elhárítsam. Már jó tíz éve nem járok szilveszterezni, nem is eszem, iszom a késő éjszakai órákban, és nem tudom, hogy fogom mindezt elviselni. Majd csak akad valaki, akivel elbeszélgethetek. Budapesten akadt, noha hivatalból beszélgettem: Mészöly Miklóssal és nejevel, Polcz Alice-szal folytattam művészkörökhöz illő, számomra lebilincselő, értelmes eszmecsere-t. Különben személyes vonatkozásban ott elmulasztottam valamit. Az pedig úgy esett, hogy a Volga Szálló, ahol szobát kaptunk, a Váci útra néz, no, és amikor kocsival eliramodtunk a Batthyány téri Karolina kávéház felé, hogy Konráddal találkozunk, eszembe jutott, hogy arrafelé van, mielőtt rátérünk a körútra, a Visegrádi köz, ahol két évet töltöttem Anyónál. Olvasgattam, regény- meg novellacselekményeket ötlöttem ki az asztal körül sétálgatva, s esti kimenőimre készültem, melyek a kieszelésben elszenvedett kudarcaimért kárpótoltak; ott vészeltem át egy torokgyíkot, Katóval, a vicéné albérlőjével aludtam, közben beleszerettem Bözsibe, a nővérebe, ott folytattam hosszú beszélgetéseket, míg le nem fűjták a légiriadót, a tulaj unokájával, Évával. Éppen mostanában írok élettemnek erről a szakaszáról a CREA amszterdami konferenciája számára. De hát nem eléggé igyekeztem megtalálni az utcámat Budapesten. Még kétszer elhaladtam a közelében. Másodszor, a felvételezésről hazatérőben, este már, befordultam az egyik, úgy tűnt, hasonló fekvésű utcába, igen

ám, csakhogy a névtáblán most az állt, hogy Radnóti Miklós utca. Megkíséreltem az épületekről ráismerni. Egy kapualjból szakállas, levantei pofa lépett ki, s felém közelített. Egy sarokhoz értem, ahol nem reméltem sarokot, s mivel most már nem tudtam, hová-merre, meg aztán tartottam is attól az embertől, aki – úgy látszik – összetévesztett valakivel, megfordultam és visszamentem a Váci útra. A kíváncsiságom nem volt elég erős, meg hát későre járt, éjfél körül, és szinte biztosra vettem, hogy hajdani utcámban senki ismerősre nem akadnék többé, s ilyen késői órán meg se győződhetnék róla, így van-e. Mégis: hogy nem voltam állhatatosabb?

1992. VII. 12.

Álmomból ébredtem, de azonnal elfelejtettem, mit álmodtam. Azaz-hogy a kongó üresség benyomására emlékszem mégis, melyet a magyar „hodály” szó sugall képzettársításként. Szirmai Károly választotta egyik novellájának címéül – én fordítottam le a Letopisnak valamikor –, s most erre az íróra gondolok, az élettől való félelmére, az okularé mögött megülő szürkés-kék szeméből kiolvasható félelemre, mely ellen úgy védekezett, hogy írt, rendületlenül írt... Utána reggelizem, megborotválkozom. Odakint csendes eső szemerkél. Kimehetnék a temetőbe, jut eszembe, hiszen vasárnap, temetőlátogatásaim napján, nem bírtam ki végig az utat abban a hőségben. S most magam elé képzelem a Mamát, ahogyan egy kissé félrebillent fejjel, magára hagyva fekszik sírjában, miközben bolygónk ismeretlen térségekben kering vele. Egyedül, elnémultan, apja, anyja nélkül, nélkülem, a fia nélkül bolyong a világűrben, s itt mit sem segít, ha kiballagok hozzá a temetőbe.

1992. XI. 19.

Jugoszlávia tarthatatlan úgy is mint közösség, s úgy is mint nemzetek csoportja, melyek alkotják. Mint közösség azonnal széthullott, amint elenség támadta meg – a fasiszta Németország, 1941-ben –, s miközben összeomlott, kölcsönös öldöklés alakjában folytatta az egymás közötti villogásokat. Mint nemzetsoport azért tarthatatlan, mert a maga területén minden nemzet mind számban, mind politikai és kulturális jelentőségénél fogva túl gyenge ahhoz, hogy uralkodjék kisebbségei fölött. Szlovénia és a szlovének annyiban számítanak kivételnek, hogy nincsenek kisebbségeik, így aztán közösködés és szövetségek nélkül, magukban is megvannak.

Ami a szerbeket illeti, nemigen fogják beérni Szerbiával magával, mert a szerbség óriási hányada él Szerbia területén kívül, ahol az 1941-es, majd a mostani, 1991-es jugoszláv összeomlást megtapasztalva dühödten szemben állnak a többségi nemzetekkel. Viszont arra sem számíthatnak, hogy éppen minden szerb lakta terület a határokon belül kerüljön, mert ott nincs sem döntő többségük (legfeljebb olyan 60 százaléknyi), ezenkívül e szerb peremvidékeken a velük elvegyülten élő horvátokkal, albánok-

kal és magyarokkal szemben akkora politikai és kulturális fölényük sincs, hogy hatalmi helyzetben vagy velük egyetértésben uralkodjanak fölöttük.

1993. VIII. 4.

Felhők, égbolt, víz, étel, nők: a világ, az a gyönyörű. A nők, bizonysgául, hogy a gyönyörűség, bezzeg, csalóka, mert ami egyeseknek a nő, másoknak a férfi az. Egyedül a felismerés gyönyöre nem ámitás, annak felismerése, amit a megújulás, a megmaradás görcsében a természet rendelt másik felünkül.

1993. VIII. 6.

A belga zenekar után ma elutaztak a kanadaiak is, mert a fesztivál befejeződött. Itt voltak a szemetesek, az összeírók, utánuk aztán bezártam a kaput. Most egyedül vagyok, pucéran, merthogy senki sem láthat meg. Az imént egy mókus iramodott neki a közeli fenyőnek, majd meggondolta magát, a földre huppant s elbakugrált a sziget erdős partszegélyéig. Egyedül a természet marad nekem, a természet vonaglása, amihez hozzáteszem a magamét. Az írás nem létezik többé, tévhit volt, amikor úgy gondoltam, hogy ez a vendégeskedés a Nyugaton értelmes módon helyettesítheti. Ami megmaradt, még csak az idő, azt kell eltölteni halálunk órájáig. Sa. nehezen viseli el a magányt, az ottani keserves életet, amiben hagytam. Gondom lesz rá, hogy kiemeljem onnan, legalább egy időre, még hozzá hamarosan. S ez minden, amit még tehetek maradék életemmel: várni, elgyönyörködni a természetben, és elviselhetőbbé tenni azok áldozatát, akik hozzám vannak kötve. Megyek, megfürdöm; Gascarnak a Gérard du Nervalról szóló könyvében a fürdés az édesanyához való visszatérést jelenti.

1993. VIII. 7.

Ez volna hát – az elvégzett munka koronája gyanánt – az a jutalom-üdülés valahol, mindenképpen Újvidéktől távol. Ha elmagányosodtam, ha belefacsarodott a szívem, ha halált sejtő melankóliába estem, ha lelkiismeretfurdalásom támadt miatta, hogy magára hagytam Sa.-t, akkor az csak azt jelenti, hogy jobb végkifejlet nincs, ami – végtére is – pontosan beleillik a világról általam alkotott képbe.

1993. VIII. 14.

A mai Libération közölte a boldogságról szóló kisesszémét, melyet korábban megrendelt. Elmondtam, mennyire élvezem robinsoni függetlenségem, de megemlítettem a melankóliámat is, melyet Anyóra, a Mamára gondolva érzek. Egyedül arról a halál előtti irtózatról, arról a – már-már – undorról nem szóltam, mely napok óta kísért. A melankóliát, a borzadályt követően – undor. Nem a haláltól magától, s csak a haláltól, hanem a romlandóságtól, aminek az élet kitesz bennünket, mivel az élet, magában véve, romlandóság. Tehát útvesztő, már azzal, hogy megszülettünk.

1993. XII. 4.

Tegnap felolvasóest Bagny sur Meuze-ben. Claudine Guéguen meghúzta a Schnecket, hogy beleférjen hatvan percbe, s a történet semmit sem veszített érthetőségéből, akárcsak attól a javítástól, melyet annak idején, a NOLIT-ban, Kiš szűrt be, amikor csak úgy, véletlenül, belelapozott a kéziratba, s az első vagy a második mondatban akaratlan rímeltetést fedezett fel. Épernay-be való visszatérésünkkor Claudine-t megkíséreltem visszatartani, de nem sikerült. Amikor benyitottam a lakásomba, megállapítottam, hogy a tasakból kiesett a hosszú szárú gatyám, mely megment a fagyhaláltól, s amelyet arra az eshetőségre vittem magammal, ha Bagnyban kell aludnom. Ez a hosszú gatyá, mely Claudine kocsijában marad – s amelynek nyomán, miután megtalálta, egyből rájön, micsoda fázós, de nem kevésbé kéjsóvár vénemberrel van dolga –, álmatlan éjszakát okozott, reggelre pedig ahhoz hasonló szégyen jelképe lett, amilyent M. M. újvidéki író élt meg akkor, amikor az írotábor idején, miközben öregesen ropta a táncot az egyik vendéglőben, lecsúszott a pantallója. Azt mondják, lelkiileg belerendült, úgy megrázta az eset.

Delimir Rešicki: Eszéki angyal